

Stanje i perspektiva tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom

Trkulja, Iris

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Maritime Studies, Rijeka / Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:187:093740>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-17**

Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet
University of Rijeka, Faculty of Maritime Studies

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Maritime Studies - FMSRI Repository](#)

uniri DIGITALNA
KNJIŽNICA

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
POMORSKI FAKULTET**

IRIS TRKULJA

**STANJE I PERSPEKTIVA TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM
PUTOVANJIMA JADRANOM**

DIPLOMSKI RAD

Rijeka, 2023.

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
POMORSKI FAKULTET**

**STANJE I PERSPEKTIVA TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM
PUTOVANJIMA JADRANOM
STATE AND PERSPECTIVE OF PASSENGER FLOW ON
ADRIATIC SEA CRUISE TRIPS**

DIPLOMSKI RAD

Kolegij: Prometni tokovi putnika

Mentorica: prof. dr.sc. Tanja Poletan Jugović

Studentica: Iris Trkulja

Studijski smjer: Tehnologija i organizacija prometa

JMBAG: 0112077851

Rijeka, rujan 2023.

Studentica: Iris Trkulja

Studijski program: Tehnologija i organizacija prometa

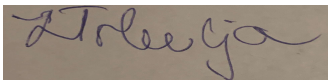
JMBAG: 0112077851

IZJAVA O SAMOSTALNOJ IZRADI DIPLOMSKOG RADA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad s naslovom Stanje i perspektiva tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom izradila samostalno pod mentorstvom prof. dr.sc. Tanje Poletan Jugović.

U radu sam primijenio/la metodologiju izrade stručnog/znanstvenog rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju diplomskog rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen, standardan način citirala sam i povezala s fusnotama i korištenim bibliografskim jedinicama, te nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Rad je pisan u duhu hrvatskoga jezika.

Studentica

A rectangular box containing a handwritten signature in dark ink. The signature appears to be 'I. Trkulja' written in a cursive style.

Iris Trkulja

Studentica: Iris Trkulja

Studijski program: Tehnologija i organizacija prometa

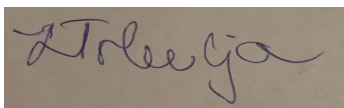
JMBAG: 0112077851

IZJAVA STUDENTA – AUTORA
O JAVNOJ OBJAVI OBRANJENOG DIPLOMSKOG RADA

Izjavljujem da kao student – autor diplomskog rada dozvoljavam Pomorskom fakultetu Sveučilišta u Rijeci da ga trajno javno objavi i besplatno učini dostupnim javnosti u cjelovitom tekstu u mrežnom digitalnom repozitoriju Pomorskog fakulteta.

U svrhu podržavanja otvorenog pristupa diplomskim radovima trajno objavljenim u javno dostupnom digitalnom repozitoriju Pomorskog fakulteta, ovom izjavom dajem neisključivo imovinsko pravo iskorištavanja bez sadržajnog, vremenskog i prostornog ograničenja mog diplomskog rada kao autorskog djela pod uvjetima *Creative Commons* licencije CC BY Imenovanje, prema opisu dostupnom na <http://creativecommons.org/licenses/>

Studentica - autor

A rectangular box containing a handwritten signature in dark ink. The signature is written in a cursive style and appears to read 'I. Trkulja'.

SAŽETAK

Industrija kružnih putovanja jedna je od najdinamičnijih i najbrže rastućih segmenata turističke industrije i pomorsko-putničkog prometa. Stopa rasta kružnih putovanja na globalnoj razini konstantno se povećavala do pandemije COVID-19 koja je pogodila cijeli svijet, a posebice industriju kružnih putovanja. Trenutno se industrija kružnih putovanja vraća na razinu kretanja putnika prije pandemije, kako na globalnoj razini, tako na razini Mediterana i Jadrana. Prema broju putnika i broju pristajanja kruzera, Jadran je u usporedbi s ostalim regijama Mediterana (zapadni i Istočni Mediteran), trenutno najbrže rastuća regija kružnih putovanja u Mediteranu. Stoga je osnovni problem ovog istraživanja analiza stanja i perspektive tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom. Pri tome su osnovni ciljevi i struktura rada usmjereni na analizu: intenziteta i dinamike tokova putnika na kružnim putovanjima, vodećih luka i vodećih kompanija za kružna putovanja te održivost i budući razvoj Jadrana kao regije za kružna putovanja, uzimajući istodobno stanje tokova putnika na kružnim putovanjima u globalnom i regionalnom smislu Mediterana.

Ključne riječi: Jadran, kružna putovanja, tokovi putnika.

SUMMARY

The cruise industry is one of the most dynamic and fastest growing segments of the tourism industry and maritime passenger traffic. The growth rate of cruises on a global level was constantly increasing until the COVID-19 pandemic hit the whole world, and especially the cruise industry. Currently, the cruise industry is returning to the level of passenger movement before the pandemic, both globally and on the Mediterranean and Adriatic levels. According to the number of passengers and the number of cruise ship calls, the Adriatic is, in comparison with other regions of the Mediterranean (Western and Eastern Mediterranean), currently the fastest growing region of cruises in the Mediterranean. Therefore, the basic problem of this research is the analysis of the state and perspective of passenger flows on cruise trips along the Adriatic. In doing so, the main goals and structure of the paper are focused on the analysis of: the intensity and dynamics of passenger flows on cruise trips, the leading ports and leading cruise companies, and the sustainability and future development of the Adriatic as a cruise region, considering the state of passenger flows on cruise trips in the global and regional sense of the Mediterranean.

Keywords: Adriatic sea, cruise trips, passenger flow.

SADRŽAJ

SAŽETAK	I
SUMMARY	I
SADRŽAJ	II
1. UVOD	1
1.1. PROBLEM, PREDMET I OBJEKTI ISTRAŽIVANJA.....	1
1.2. RADNA HIPOTEZA.....	1
1.3. SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA	1
1.4. ZNANSTVENE METODE	2
1.5. STRUKTURA RADA.....	2
2. OSNOVNI ELEMENTI I ZAKONITOSTI U FORMIRANJU TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA	4
2.1. POJAM I ZNAČAJ KRUŽNIH PUTOVANJA	4
2.2. OSNOVNI ELEMENTI FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA	6
2.2.1. Putnici na kružnim putovanjima.....	6
2.2.2. Luke za kružna putovanja	8
2.2.3. Kompanije za kružna putovanja	13
2.2.4. Brodovi za kružna putovanja	16
3. STANJE I ČIMBENICI FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA NA GLOBALNOJ I REGIONALNOJ RAZINI	19
3.1. ANALIZA TOKOVA PUTNIKA NA GLOBALNOJ RAZINI	20
3.2. ANALIZA TOKOVA PUTNIKA U VODEĆIM SVJETSKIM REGIJAMA.....	24
3.3. ANALIZA TOKOVA PUTNIKA NA MEDITERANU	27
3.4. ZNAČAJ JADRANA U REGIJI MEDITERANA	33
4. ANALIZA RELEVANTNIH INDIKATORA I ČIMBENIKA FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA JADRANOM	37
4.1. INTEZITET I DINAMIKA TOKOVA PUTNIKA.....	38
4.2. ČIMBENICI FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA	41
4.3. VODEĆE LUKE ZA KRUŽNA PUTOVANJA U JADRANU.....	42
4.4. VODEĆE KOMPANIJE ZA KRUŽNA PUTOVANJA NA JADRANU	49

4.5. PERSPEKTIVA I ODRŽIVOST RAZVOJA KRUŽNIH PUTOVANJA NA JADRANU	52
5. ZAKLJUČAK.....	57
LITERATURA	60
POPIS TABLICA.....	67
POPIS GRAFIKONA	67
POPIS SLIKA.....	68

1. UVOD

U prvom dijelu rada „Uvod“ definirani su problem, predmet i objekti istraživanja, postavljena je radna hipoteza, obrazloženi su svrha i ciljevi istraživanja, znanstvene metode korištene u radu te struktura rada.

1.1. PROBLEM, PREDMET I OBJEKTI ISTRAŽIVANJA

Problem istraživanja u ovom radu je analiza trenutnog stanja tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom i perspektiva razvoja kružnih putovanja Jadranom. Analizirajući osnovne elemente tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom, dobivaju se rezultati trenutnog stanja, a prateći dinamiku kretanja tokova putnika i trendove na tržištu kružnih putovanja na globalnoj, mediteranskoj i jadranskoj regiji, predviđa se perspektiva tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom.

Predmet istraživanja u ovom radu su kružna putovanja Jadranom, koja su određena osnovnim elementima tokova putnika na kružnim putovanjima tj. putnicima, kapacitetom i atraktivnošću luka za kružna putovanja te kompanijama za kružna putovanja koje pružaju usluge kružnih putovanja na Jadranu.

Problem i predmet istraživanja odnose se na dva međusobno povezana **objekta istraživanja**, a to su tokovi putnika i kružna putovanja Jadranom, uvažavajući pritom osnovne elemente, relevantne indikatore i čimbenike formiranja kružnih putovanja.

1.2. RADNA HIPOTEZA

Sukladno bitnim odrednicama problema, predmeta i objekta istraživanja postavljena je **radna hipoteza istraživanja**, koja glasi:

Sukladno analizi relevantnih indikatora, elemenata i čimbenika formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima u globalnom i regionalnom smislu, Jadran predstavlja najbrže rastuću i najperspektivniju regiju Mediterana na tržištu kružnim putovanjima.

1.3. SVRHA I CILJEVI ISTRAŽIVANJA

Svrha i ciljevi istraživanja u ovom diplomskom radu su: analizirati dinamiku i intenzitet tokova putnika na kružnim putovanjima, utvrditi čimbenike formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima, analizirati tokove putnika u lukama za kružna putovanja u Jadranu, prognozirati buduće tokove putnika na kružnim putovanjima u Jadranu, analizirati kompanije koje nude kružna putovanja Jadranom i itinerare koje nude te istražiti perspektivu

i održivost kružnih putovanja Jadranom, uvažavajući prisutnost ostalih regija Mediterana te globalno stanje i utjecajne čimbenike na tržištu kružnih putovanja.

Na temelju postavljene radne hipoteze i ciljeva istraživanja, u radu se daju odgovori na sljedeća pitanja:

- koji su glavni elementi formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima,
- je li Jadran konkurentna regija za kružna putovanja, u usporedbi s ostalim regijama Mediterana,
- koliki je trenutni intenzitet putnika na kružnim putovanjima Jadranom,
- koje su vodeće luke i kompanije za kružna putovanja na Jadranu,
- kakva je perspektiva razvoja Jadrana kao regije za kružna putovanja,
- koje je mjere i aktivnosti potrebno poduzeti u funkciji održivosti kružnih putovanja Jadranom, posebice u vodećim jadranskim lukama za kružna putovanja?

1.4. ZNANSTVENE METODE

Pri izradi ovog diplomskog rada, korištene su sljedeće znanstvene metode: induktivna i deduktivna metoda, metoda analize i sinteze, metoda apstrakcije i konkretizacije, metoda generalizacije i specijalizacije, metoda dokazivanja, metoda klasifikacije, metoda deskripcije, metoda kompilacije, statistička metoda, komparativna metoda.

Posebno je iscrpno provedena statistička analiza aktualnih statističkih podataka na temu kružnih putovanja u svijetu, u Mediteranu i Jadranu.

1.5. STRUKTURA RADA

U prvom dijelu, **Uvodu**, navedeni su problem, predmet i objekt istraživanja, radna hipoteza i pomoćne hipoteze, svrha i ciljevi istraživanja, znanstvene metode i obrazložena je struktura rada.

Drugi dio rada pod naslovom, **Osnovni elementi i zakonitosti u formiranju tokova putnika na kružnim putovanjima**, teorijski je dio rada koji definira pojam i značaj kružnih putovanja, osnovne elemente formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima, strukturu i obilježja putnika na kružnim putovanjima, luke za kružna putovanja, kompanije za kružna putovanja i brodove za kružna putovanja.

Naslov trećeg dijela rada glasi, **Stanje i čimbenici formiranja tokova putnika na globalnoj i regionalnoj razini**, sadrži analizu tokova putnika na globalnoj razini, tokova putnika u vodećim svjetskim regijama, tokova putnika na Mediteranu i značaj Jadrana u regiji Mediterana.

Analiza relevantnih indikatora i čimbenika tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom, naslov je četvrtog dijela rada koji sadrži analizu intenziteta i dinamike tokova putnika, čimbenika i formiranja tokova putnika, vodećih luka za kružna putovanja u Jadranu, vodećih kompanija za kružna putovanja u Jadranu i perspektive i održivosti razvoja kružnih putovanja na Jadranu.

U posljednjem dijelu rada, **Zaključku**, dani su glavni zaključci i sinteza najbitnijih podataka u svezi s problemom istraživanja te je istaknuta dokazana hipoteza istraživanja.

2. OSNOVNI ELEMENTI I ZAKONITOSTI U FORMIRANJU TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA

Kružna putovanja bitan su dio turističke industrije jer je svake godine na kružnim putovanjima sve više putnika, katastrofa koja je omela ovaj rast bila je pandemija COVID-19. Trenutno se industrija kružnih putovanja oporavlja od posljedica koje joj je donijela pandemija, broj putnika 2022. i 2023. godine vraća se u stanje prije pandemije. Kompanije za kružna putovanja grade sve veće kruzere, a luke za kružna putovanja moraju se pripremiti za prihvaćanje velikog broja putnika. S obzirom na globalni značaj kružnih putovanja, u ovom poglavlju objašnjeno je sljedeće: pojam i značaj kružnih putovanja, osnovni elementi formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima, putnici na kružnim putovanjima, kompanije za kružna putovanja i brodovi za kružna putovanja.

2.1. POJAM I ZNAČAJ KRUŽNIH PUTOVANJA

Kružno putovanje odnosi se na putovanje od jedne točke do druge i povratak u početnu točku, najčešće istom rutom, na taj način čini zatvorenu petlju. Kružno putovanje je turistički oblik putovanja jer ima sve značajke turizma. Kružno putovanje je također dio turizma jer tijekom putovanja posjećuje turističke destinacije, a putnici imaju mogućnost istraživanja i uživanja u odmoru. Ova vrsta turizma svojim putnicima pruža mogućnost za odmor, zabavu i rekreaciju.¹ Kružna putovanja samo su jedna od grana turizma. Turizam je trenutno jedna od najvažnijih industrija na svijetu, a nakon pandemije zabilježeno je još više turističkog kretanja nego prije. Kružna putovanja kao grana turizma jedna je od najbrže rastućih vrsta turizma, što se može zaključiti po sve većem broju različitih tipova kruzer brodova. Kružna putovanja se ne odnose samo na putovanja koja su djelomično ili u potpunosti bazirana na brodovima. Ovaj tip putovanja, za razliku od klasičnih putovanja na neki je način odvojen od ostatka društva zato jer jedan dio svojeg odmora putnici provode na brodu u jednom zatvorenom krugu kojega čine putnici i posada. No, iako su putnici odvojeni od obale i društva, kruzer brodovi im pružaju sve klasične segmente turizma kao npr. smještaj, prijevoz, ugostiteljstvo, atrakcije, razonoda, itd. Za ovu vrstu turizma moglo bi se reći da je luksuzna jer putnicima na brodu pruža puno zanimljivog sadržaja, za svaku dobnu skupinu, a osim atrakcija na brodu, kompanije za kružna putovanja osmišljavaju posebne itinerare koji putnicima pružaju posjet više destinacija tijekom njihovog odmora. Industrija kružnih putovanja osjetljiva je na promjene, svaka promjena na svjetskom tržištu uvelike utječe na industriju kružnih putovanja. Zato je industrija kružnih putovanja doživjela velike štete pojavom pandemije COVID-19.²

¹ Trkulja, I.: Tehničko-tehnološka obilježja kruzer brodova, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, Rijeka, 2021.

² Zhou, J., et al.: *The impacts of COVID-19 on the cruise industry based on an empirical study in China*, *Mar Policy*, PMC, 153, 2023, p.1.

Godine 2020. dogodila se velika katastrofa koja je pogodila cijeli svijet. Radi se o COVID-19 virusu radi kojeg je većina svjetskih industrija morala stati s radom, s obzirom na to, neke su industrije doživjele velike gubitke. Turizam je jedna od globalnih industrija na koje je ovaj virus ostavio veliki trag, zbog zabrane kretanja putnici više nisu mogli putovati. Za industriju krstarenja mjere koje su donesene za vrijeme trajanja virusa predstavile su potpuni prestanak svih poslovnih procesa. Kompanije za kružna putovanja imale su ogromne troškove.³ Tijekom 2021. godine donesene su nove mjere sigurnosti za kruzere.⁴ Brodovi mogu napuniti samo jedan dio svog kapaciteta, posada i putnici koji se ukrcaju na brod moraju biti cijepljeni protiv virusa, a u slučaju zaraze na brodu, svi zaraženi moraju se izolirati. Iako se u tom periodu industrija kružnih putovanja počela pomalo oporavljati, još uvijek su postojali značajni troškovi za kompanije za kružna putovanja. U 2022. godini ukinute su mjere sigurnosti. S obzirom na to glavni cilj kompanija za kružna putovanja bio je potpuni povratak kružnih putovanja. Taj cilj su i provele, 2022. godine industrija se pomalo vraća na staro pa čak i bolje nego što je bilo. Turisti nisu mogli nigdje ići dvije godine, tako da im je uklanjanje mjera bio poticaj da što prije zakažu putovanje. Nadmašile su se razine putnika u usporedbi s 2019. godinom. Kompanije više nisu u gubitcima, a profitiraju i destinacije za kružna putovanja s obzirom da je u nekim državama glavni dohodak turizam.⁵

Ako usporedimo brojke, volumen putnika na kružnim putovanjima u svijetu 2019. bio je 29.7 mil. putnika, 2020. godine bio je 5.8 mil. putnika što je pad od 81%. Volumen putnika 2021. godine bio je 4.8 mil. putnika, što je u odnosu na 2020. pad od 18%, zatim se u 2022. godini javlja veliki rast od 20.4 mil. putnika, što je u odnosu na prethodnu godinu rast od čak 329%. U 2022. godini, prosječan broj dana putovanja na kruzer brodovima bio je 7 dana, a prosječan broj godina putnika 46.5 godina.⁶

³ Ibidem

⁴ World Health Organization: *Operational considerations for managing COVID-19 cases or outbreaks on board ships*, 2020. p. 3

⁵ Shah, S.: *The Cruise Industry is back- and Breaking Pre-Pandemic Travel Records*, Time, 2023., online: <https://time.com/6263225/cruise-covid-19-protocols/> (05.07.2023.)

⁶ CLIA: *2022 Global Market Report*, 2023. <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-001-overview-global-final.ashx> (22.06.2023.), p.2.

2.2. OSNOVNI ELEMENTI FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA

Prema Institutu za Hrvatski jezik i jezikoslovlje, kružno putovanje je „plovidba morem ili unutarnjim plovnim putovima prema unaprijed utvrđenom rasporedu u turističke svrhe“.⁷

Kružna putovanja čine 4 osnovna elementa, a to su⁸:

- putnici na kružnim putovanjima,
- luke za kružna putovanja,
- kompanije za kružna putovanja,
- brodovi za kružna putovanja.

Putnici koriste kruzer kao prijevozno sredstvo i istovremeno se smještaju na brodu tijekom putovanja. Ima puno vrsta kruzera, a kompanija na svojim kruzerima pruža usluge poput: luksuznih kabina, restorana, bazena, kazališta, teretana i dugih uslužnih aktivnosti.⁹

2.2.1. Putnici na kružnim putovanjima

Prema Pravilniku o uvjetima koje mora ispunjavati brod i brodar za obavljanje međunarodnog linijskog pomorskog prometa putnik u pomorskom prijevozu je „svaka osoba na pomorskom objektu, osim djece ispod jedne godine života te osoba zaposlenih na brodu u bilo kojem svojstvu.“¹⁰ Putnik na kružnom putovanju je pomorski putnik koji putuje morem na brodu za kružno putovanje. Nisu uključeni putnici na jednodnevnim izletima. Putnik na kružnom putovanju je osoba koja putuje putem koji obuhvaća povratak na početnu točku.¹¹

Putnike na kružnim putovanjima može se podijeliti u mnoge grupe. Kompanije za kružna putovanja, udruge za kružna putovanja, turistički djelatnici, države koje su destinacije za kružna putovanja, itd. rade svoju analizu putnika na kružnim putovanjima. Prikupljajući statističke podatke, izrađuju se tablice, grafikoni i slikovni prikazi. Za izradu analize putnika na kružnim putovanjima prikupljaju se podaci kao što su: dobna starost, nacionalnost, potrošačka moć, profil (zaposleni ili nezaposleni), stručna sprema, putuju li

⁷ Institut za Hrvatski jezik i jezikoslovlje: Natuknica Kružno putovanje, Struna, Dubrovnik <http://struna.ihji.hr/naziv/kruzno-putovanje/19064/> (09.09.2023.)

⁸ Predavanja iz kolegija Prometni tokovi putnika na sustavu za e-učenje Merlin

⁹ Trkulja, I., op.cit.

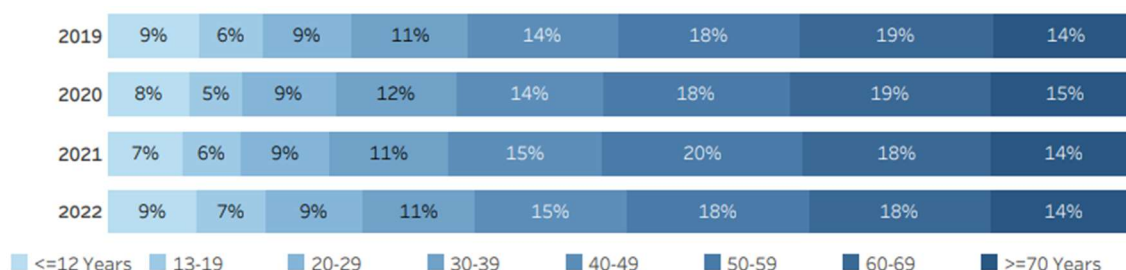
¹⁰ *Pravilnik o uvjetima koje mora ispunjavati brod i brodar za obavljanje javnog prijevoza u linijskom obalnom pomorskom prometu*, Narodne novine Republike Hrvatske, Zagreb, 26/2014

¹¹ Law Insider: *Cruise passenger definition* <https://www.lawinsider.com/dictionary/cruise-passenger> (07.07.2023.)

samostalno ili s grupom, novi potrošački trendovi.¹² Ovi podaci prikupljaju se kako bi se najbolje razumjelo putnike i njihove potrebe.

Prosječna dob putnika na kružnom putovanju je 48 godina. Međutim četrdesetogodišnjaci čine samo 15% putnika na kružnim putovanjima. Većina kružnih putovanja uključuje sve dobne skupine, od djece do umirovljenika. To je prikazano na grafikonu 1.

Grafikon 1. Struktura putnika na kružnim putovanjima u svijetu prema dobnim skupinama

Izvor: <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-001-overview-global-final.ashx> (07.08.2023.)

S obzirom na to da je većina kružnih putovanja koncentrirana u Karibima, blizu SAD-a, a i vodeće kompanije za kružna putovanja porijeklom su iz SAD-a, najviše putnika na kružnim putovanjima u svijetu su putnici iz SAD-a. Putnici iz SAD-a dominiraju u strukturi putnika sa 47.8%, dok su drugi po redu Nijemci sa samo 8.7%. UK i Kina dijele treće mjesto sa 6.5%.¹³

Postoji više vrsta kruzera, od konvencionalnih, tematskih, avanturističkih do luksuznih. Bili putnici više platežne moći ili niže, za njih se može naći mjesto na kruzaru. Postoje kompanije za kružna putovanja koje nude niske cijene za par dana kružnog putovanja. Za putnike koji ne moraju brinuti za budžet, postoje opcije luksuznih kruzera. Godišnja zarada prosječnog kućanstva na kružnom putovanju je 90,000 USD. 58% putnika na kružnim putovanjima zaposleno je na puno radno vrijeme, 65% putnika je završilo fakultet.¹⁴

Samostalna kružna putovanja su u porastu u 2022. godini. Novi kruzari grade se s više kabina s jednim krevetom, a u postojećim brodovima prenamijenjenu kabine za više putnika

¹² Predavanja iz kolegija Prometni tokovi putnika na sustavu za e-učenje Merlin, op.cit.

¹³ *Leading Passenger source countries in the global cruise industry in 2019*, 24.02.2021. <https://www.statista.com/statistics/287114/cruise-passenger-share-by-source-country/> (07.08.2023.)

¹⁴ Saltzman, D.: *Cruise Passenger Demographics: Who will be on My Cruise* 08.01.2020. <https://www.cruise critic.co.uk/articles/cruise-passenger-demographics-who-will-be-on-my-cruise?stay=1&posfrom=1> (08.08.2023.)

u kabine za jednog putnika. CLIA (*Cruise Lines International Association*) ispitala je tržište kružnih putovanja kako bi dobila podatke o novim trendovima u industriji kružnih putovanja. Kružna putovanja postala su trend među mlađim generacijama: generacija milenijalca (rođeni između 1981. do 1996. godine) i generacija *Gen-X* (rođeni između 1965. do 1980. godine). Među njima trenutno ima više interesa nego ikad prije. Na grafikonu 2 je postotak putnika iz generacije milenijali i *Gen-X* koji još nikada nisu bili na kružnom putovanju, a planiraju otići. Postoci su dosta visoki, 77% milenijala i 73% *Gen-X*, znači da su trenutno mladi ljudi zainteresirani za kružna putovanja, a do sada su kružna putovanja bila većinom za starije putnike i obitelji.

Grafikon 2. Interes putnika za kružnim putovanjima po generacijama

Izvor: https://cruising.org/-/media/cli-media/research/2023/2023-clia-state-of-the-cruise-industry-report_low-res.ashx (08.08.2023.)

Posvećenost okolišu putnika koji idu na kružno putovanje raste, 50% putnika ide na kružna putovanja kruzerima koji manje štete okolišu. Broj kabina prilagođenih osobama s invaliditetom se povećava. To pomaže zadovoljiti potrebe putnika koji su ograničene pokretljivosti od kojih većina smatra da kružno putovanje gledaju kao na jedinu opciju putovanja koja zadovoljava njihove potrebe. Obitelj i prijatelji imaju najveći utjecaj na odluke potencijalnog putnika da rezervira kružno putovanje.¹⁵

2.2.2. Luke za kružna putovanja

Luke za kružna putovanja dio su regije sa specifičnom turističkom privlačnošću i dio su itinerara kružnog putovanja. Regije su povezane specifičnim obrascima potražnje (npr. razina, rast, sezonalnost). Karibi i Mediteran osnovna su područja za kružna putovanja. Luke za kružna putovanja mogu biti u privatnom vlasništvu, ali najčešće njima upravlja lučka uprava ili koncesionari. Pokazatelj važnosti luke za kružna putovanja u industriji kružnih putovanja je njena veličina. Veličina luke za kružna putovanja ovisi o godišnjem broju

¹⁵ CLIA: *State of the Cruise Industry 2023* https://cruising.org/-/media/cli-media/research/2023/2023-clia-state-of-the-cruise-industry-report_low-res.ashx (08.08.2023.)

uplovljavanja kruzera u luke. Luke za kružna putovanja specifične su po svojoj sezonalnosti. Mnoge luke za kružna putovanja su samo tijekom određenog razdoblja u godini, rijetke luke su otvorene tijekom cijele godine. Luke za kružna putovanja u Aljasci, Baltiku i Norveškoj posjećuju se samo od svibnja do rujna¹⁶ Za luke za kružna putovanja bitno je da su dobro povezane sa zračnim prometom. Luka za kružna putovanja u Miami-u povezana je sa velikim brojem zračnih luka u Sjevernoj Americi. Alternativni prijevoz je vožnja autobusom ili vlakom u maksimalnom trajanju do 4 sata. Luka za kružna putovanja u Genovi poznata je po povezanosti vlakova i luka za kružna putovanja.¹⁷

Dvije su osnovne podijele luka za kruzning turizam, a to su¹⁸:

- luke polaska i završetka,
- tranzitne luke.

Luke polaska i završetka (*eng. Home ports*) su luke u kojima putnici započinju ili završavaju svoje putovanje. Najčešće su početna i završna točka itinerara kojeg rade kruzning kompanije. Otprilike 80% svih krstarenja završi u početnoj luci, što čini krstarenje zatvorenim krugom. Tranzitne luke (*eng. Ports of call*) su međustanica na putu do drugog odredišta. Kruzneri se u ovim lukama najčešće zaustavljaju na par sati kako bi putnici imali priliku obići destinaciju. U nekim slučajevima javljaju se i hibridne luke koje su kombinacije prethodno navedenih tipova luka za kružna putovanja. **Hibridne luke** spajaju te dvije kategorije, budući da su početna i završna točka za neke itinerare, ali one također mogu biti i tranzitne luke za neke druge itinerare.¹⁹

Za gradnju i razvoj luka za kružna putovanja postoje posebni kriteriji. Određivanje lokacije i postavljanje lučkih objekata za kruzere moraju odgovarati mnogim ograničenjima koja nisu ista kao i za teretne luke. Putnicima s kruzera u luci se moraju ponuditi specifične usluge visoke razine. Potrebno je planirati mnogo prostora kako bi se omogućio brz ukrcaj i iskrcaj putnika. Sve češće se grade specijalizirani terminali s mnogim estetskim karakteristikama. Do sada su većina terminala za kruzere bili jednostavne prenamjene starih lučkih objekata koji su se koristili za operacije s teretom, pogotovo ako su ta mjesta bila izvan gradskog centra. Međutim, prelazak s višenamjenskih terminala ili privremenih pristaništa na specijalizirane terminale za prihvat kruzera nije univerzalan.²⁰ Terminali za kružna putovanja mogu biti izgrađeni namjenski za opsluživanje kruzera, ali neke luke za kružna putovanja nisu u mogućnosti izgraditi takve terminale. Kod takvih luke, brod se usidri ispred luke, a brodice prevoze putnike od broda do luke i obrnuto. Ponekad luke koje imaju specijalizirane terminale za kružna putovanja koriste način prekrcaja brodicama u slučaju da je luka popunjena ili ako je brod prevelik pa ne može uploviti u luku.

¹⁶ Notteboom, T., Pallis, A., Rodrigue, J.P., op.cit.

¹⁷ Ibidem

¹⁸ Ibidem

¹⁹ Ibidem

²⁰ Ibidem

Nekoliko kriterija može se upotrijebiti za karakterizaciju luka za kružna putovanja i uloge koju igraju na svojim regionalnim tržištima. Osim osnovne podijele na luke polaska, završetka i tranzitne, luke za kružna putovanja mogu se razlikovati prema smjeru putničkih tokova, prema atraktivnosti, pristupačnosti, veličini i vlasništvu.

Luke za kružna putovanja prema smjeru putničkih tokova²¹:

- „*Black hole*“,
- „*Balanced*“,
- „*Gateway*“.

Za „*Black hole*“ luku za kružna putovanja, luka je jedino odredište. U slučaju gradova poput Venecije i Barcelone, ponuđeni kulturni sadržaj su svjetski poznati do te mjere da putnici sa kruzera neće imati previše poticaja posjetiti bilo što drugo u blizini. „*Balanced*“ luka za kružna putovanja je najčešći primjer luke za kružna putovanja. „*Balanced*“ luka za kružna putovanja može biti odredište, ali se putnicima s kruzera pružaju i mogućnosti izleta u obližnje turističke atrakcije. Ravnoteža između „*Gateway*“ i „*Black hole*“ luke za kružna putovanja ovisi o tome što luka za kružna putovanja i njezina regija nude. Luka za kružna putovanja tipa „*Gateway*“ djeluje samo kao stanica za prekrcaj putnika, budući da ne nudi značajne kulturološke ili prirodne atrakcije, ali omogućava pristup poznatoj putničkoj destinaciji. Na primjer, luka *Civitavecchia* je na ulazu u Rim, jedan od najposjećenijih gradova u svijetu.²²

Vrste luka za kružna putovanja prema atraktivnosti²³:

- „*Marquee*“,
- „*Exotic*“,
- „*Upscale*“,
- „*Cultural*“.

Budući da su kružna putovanja turistička aktivnost, atraktivnost destinacije igra važnu ulogu u odabiru itinerara za kružno putovanje. Destinacije su često glavni razlog odabira kružnog putovanja. „*Marquee*“ luka za kružna putovanja nalazi se u većini itinerara i igra ključnu ulogu u privlačenju putnike od strane kompanija za kružna putovanja. „*Marquee*“ je popularna luka, nudi pogodnosti koje su privlačne putnicima i kompanijama za kružna putovanja. No, ne moraju sva kružna putovanja biti u popularnim turističkim odredištima koja su puna gužvi i nakrcana su turističkim aktivnostima. Kružna putovanja odvijaju se na gotovo svakom kutu svijeta koji je odstupan vodom. Zato postoje „*Exotic*“ luke koje se nalaze u dalekim i avanturističkim državama, a putnicima su privlačne jer pružaju netipična i jedinstvena putovanja. U „*Upscale*“ tip luke za kružna putovanja uplovljavaju samo mali

²¹ Predavanja iz kolegija Ekonomika i organizacija pomorskoputničkog prometa na sustavu za e-učenje Merlin

²² Ibidem

²³ Ibidem

kruzeri, koji primaju oko 350 putnika, nalik su većoj jahti te su okretni i nenametljivi. Ovaj tip luke pogodan je jer mali kruzeri ostavljaju manji trag na plažama, nacionalnim parkovima u ulicama ovakvih odredišta. „*Cultural*“ luke za kružna putovanja su manje poznate luke, ali nude pogodnosti poput kulturoloških događaja i daje putnicima mogućnost da sami istražuju destinaciju.²⁴

Po veličini, luke za kružna putovanja dijele se na²⁵:

- Najveće (>1m. put/god.),
- vrlo velike(500, 000-1m.),
- velike (250, 000-500, 000),
- srednje (100, 000-250, 000),
- male (<100, 000).

Veličina luke za kružna putovanja je temeljni atribut koji ukazuje na razinu aktivnosti i važnosti luke za kružna putovanja u industriji kružnih putovanja. Broj najvećih luka za kružna putovanja s godišnjim prometom većim od 1 milijuna posjeta (broj iskrcaja) ograničen je. Veličina je povezana s brojem posjeta kruzera, objektima potrebnim za njihov smještaj i utjecajem kružnih putovanja na lokalno gospodarstvo. Najveća luke za kružna putovanja je luka Miami, u Europi je to Barcelona, kao što se može iščitati iz tablice 1 U tablici 1 su prikazane brojke iskrvanih i ukrcanih putnika i putnika u tranzitu, a za veličinu luke gleda se koliko je putnika iskrvano. Zato je luka za kružna putovanja Miami najveća jer ima najveći broj iskrvanih i ukrcanih putnika, ali nije na prvom mjestu u ukupnom broju putnika jer nema najviše tranzitnih putnika.²⁶

²⁴ Predavanja iz kolegija Ekonomika i organizacija pomorskoputničkog prometa na sustavu za e-učenje Merlin

²⁵ Ibidem

²⁶ Ibidem

Tablica 1. Vodeće svjetske luke za kružna putovanja prema broju putnika (u milijunima)

PORT/DESTINATION	EMBARK & DISEMBARK	TRANSIT	TOTAL
Miami	2,526,900	42,350	5,096,150
Port Canaveral	2,013,340	282,700	4,308,940
Cozumel	31,820	3,893,590	3,893,590
Port Everglades	1,757,340	10,100	3,524,780
Nassau	500	3,311,700	3,312,700
Shanghai	1,622,700	13,500	3,258,900
Barcelona	661,630	1,215,000	2,538,260
Civitavecchia	596,650	1,218,000	2,412,100
Southampton	929,700	228,000	2,087,400
San Juan	399,870	1,219,600	2,019,340

Izvor: https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2023-clia-state-of-the-cruise-industry-report_low-res.ashx (12.08.2023.)

Luka Seattle spada u grupu vrlo velikih luka sa malo manje od milijun putnika. Najveća luka u kategoriji velikih luka je Palm Beach u Floridi. U kategoriju srednje velikih luka spadaju Francuska luka Toulon, Španjolska luka Cartagena i Hrvatska luka Split.²⁷

Male luke za kružna putovanja su luke u koje pristaju manji kruzери i koje ne mogu primiti puno putnika odjednom. Jadran ima mnogo malih luka za kružna putovanja. Dobar primjer je luka Dubrovnik²⁸. Grad Dubrovnik ograničio je broj kruzera koji mogu

²⁷ Cruise Ports 2011. <https://resourcewatch.org/data/explore/Cruise-Ports?section=Discover&selectedCollection=&zoom=3.0000000000000115&lat=22.123787061977293&lng=64.09851758046848&pitch=0&bearing=0&basemap=dark&labels=light&layers=%255B%257B%2522data%2522%253A%2522e2aa09eb-c82e-4977-b614-ef71da5936ce%2522%252C%2522opacity%2522%253A1%252C%2522layer%2522%253A%252228b1dcd4-14d9-415f-9b60-5ce46b468211%2522%257D%252D&aoi=&page=1&sort=most-viewed&sortDirection=-1> (12.08.2023.)

²⁸ Ibidem

uploviti u luku u jednome danu te broj putnika s kruzera koji se mogu iskrcati u jednome danu (8,000 putnika).

2.2.3. Kompanije za kružna putovanja

Pod pojmom kompanije za kružna putovanja podrazumijeva se poduzeće koje upravlja brodovima za kružna putovanja i prodaje krstarenja putnicima. Bitno je razlikovati kruzere i kružne linije od putničkih brodova i putničkih linija. Industrija kružnih putovanja puno je kompleksnija od klasične pomorsko putničke industrije. Ključna razlika je u tome što kompanije za kružna putovanja nude kružna putovanja na kojima je glavni fokus odmor i razonoda, dok su putničke linije prvenstveno usredotočene na prijevoz s jedne lokacije na drugu. U cijenu kružnog putovanja uključeni su: smještaj (kabina na brodu), razni oblici zabave koju kompanije za kružna putovanja nude na svojim brodovima, pristup hrani (pansioni) i samo putovanje. Imajući to na umu, može se zaključiti da su kompanije za kružna putovanja jedinstvene jer su dio više različitih industrija, na primjer dio su turističke industrije, industrije zabave, industrije opuštanja i rekreacije te hotelske industrije.²⁹

Osnovne poslovne aktivnosti kompanija za kružna putovanja su pružanje prijevoznih usluga putnicima do raznih odredišta te pružanje raznih sadržaja i organiziranje aktivnosti na svojim brodovima. Aktivnosti i sadržaji uključuju sve od restorana i zabave do spa usluga i teretane. Neke kompanije za kružna putovanja nude izlete u destinacijama koje posjećuju, omogućujući putnicima da istraže luke koje posjećuju. Kad se putnici ukrcaju na kruzer, mogu pristupiti svim sadržajima i aktivnostima na kruzerau te svim izletima na obalu koje su rezervirali.³⁰ Kompanije za kružna putovanja moraju se baviti potrebama i željama turista. Nakon analize tih podataka stvaraju se kruzinge zone, tj. regije u kojima kruzera plove. Dakle, turisti i njihova kretanja predstavljaju najvažniji aspekt poslovanja za kompanije za kružna putovanja.³¹

Kompanije za kružna putovanja realiziraju putovanja kruzera ili brodovima za kružna putovanja. Kompanije za kružna putovanja posjeduju ili iznajmljuju flotu kruzera, koju zatim koriste za ponudu različitih itinerara putnicima. **Itinerar kružnog putovanja** je itinerar putovanja kojeg organiziraju kruzer kompanije kako bi ispunile želje putnika (i povećale prihod). Pri planiranju itinerara u obzir moraju uzeti dva glavna faktora za odabir destinacije, a to su: geografski položaj i klimatski uvjeti. Ovi itinerari mogu varirati od kratkih, vikend kružnih putovanja do dužih, višetjednih kružnih putovanja. Kompanije za kružna putovanja obično reklamiraju i prodaju kružna putovanja putem različitih kanala kao što su putničke agencije, internetske platforme i izravno potrošačima. Kompanije za kružna

²⁹ Ma, H.: Ocean Liners vs Cruise Ship- What are the Differences?, 08.03.2022.

<https://www.cruisehive.com/ocean-liner-vs-cruise-ship/67194> (22.06.2023.)

³⁰ Wilson, A.: How do cruise lines make money, 17.08.2023. <https://finty.com/us/business-models/cruise-lines/> (13.08.2023.)

³¹ Ibidem

putovanja zarađuju prvenstveno od prodaje karata, potrošnje putnika na njihovim kruzerima tijekom kružnog putovanja, prodaje dodatnih putničkih usluga kao što su osiguranje i izleti, oglašavanje i sponzorski ugovori. Od svih nabrojanih prihoda, primarni prihod je prodaja karata za kružna putovanja. U cijenu karte za kružna putovanja ulazi cijena samog kružnog putovanja i dodatne naknade kao što su lučke pristojbe i porezi. U ponudi imaju različite kategorije kabina po različitim cijenama. Kada se ukrcaju na kruzer, putnici mogu potrošiti novac na razne dodatne aktivnosti i sadržaje, kao što su specijalizirani restorani u kojima jela nisu dio osnovne cijene kružnog putovanja, tretmane u toplicama i izlete na obalu.³²

Očekuje se da će industrija kružnih putovanja nastaviti rasti u nadolazećim godinama jer se sve više ljudi zanima za kružna putovanja. U industriji kružnih putovanja pojavljuju se nove tehnologije i trendovi. Jedna od promjena koja se očekuje od kompanija za kružna putovanja su održiva i ekološki prihvatljiva kružna putovanja, koja će privući novu generaciju društveno i ekološki osviještenih potrošača.³³

Vodeće svjetske kompanije za kružna putovanja su: *Carnival*, *Royal Caribbean* i *Norwegian Cruise Lines*. Ove tri kompanije za kružna putovanja uvelike vode na tržištu, a dobile su ime „roditeljske kompanije“ jer su vlasnice i manjih kompanija za kružna putovanja. *Carnival* korporacija je najveća kompanija za kružna putovanja na svijetu i posjeduje preko 100 brodova te 9 manjih kompanija ili „kompanija kćerki“. Popis glavnih kompanija za kružna putovanja i njihovih podružnica možemo vidjeti na tablici 2. Neke od njih su: *Holland America*, *Princess*, *Costa Cruise*, *Royal Caribbean Cruises Ltd.* posjeduje više od 40 brodova i također posjeduje „kompanije kćerke“ (*Celebrity Cruises*, *Azamara cruises*). *Norwegian Cruise Lines International* trenutno ima oko 30 brodova koji plove pod imenima: *NCL*, *Regent Seven Seas* i *Oceania Cruises*.³⁴

U tablici 2 izdvojene su tri najveće kompanije za kružna putovanja (*Carnival*, *Royal Caribbean*, *Norwegian*), sa desne strane tablice piše koliko svaka kompanija ima brodova i koliki je kapacitet za putnike na tim brodovima. S obzirom da je *Carnival* najveća kompanija, s najviše podružnica, ona sve ukupno ima i najviše brodova, a i najviše mjesta za putnike.

³² Ibidem

³³ CLIA <https://www.cruiseinfohub.com/> (13.08.2023.)

³⁴ Cruise Lines- The Big Three <https://cruiselowdown.com/the-big-three-cruise-companies> (22.06.2023.)

Tablica 2. Svjetske kompanije za kružna putovanja i popis njihovih podružnica

Parent	Brand	Ship Count	Passenger Capacity
Carnival	Carnival	23	70,700
	Princess	17	45,500
	AIDA	15	36,786
	Costa Cruises	12	35,900
	Holland America	12	20,400
	P&O Cruises	7	16,600
	Seabourn	6	2,818
	Cunard	3	6,700
	P&O Cruises Australia	3	5,000
	Total	98	240,404
Royal Caribbean	Royal Caribbean	24	88,000
	Celebrity	14	28,500
	Silversea	9	3,100
	Azamara	3	2,100
Total	50	121,700	
Norwegian	Norwegian	17	49,800
	Oceania Cruises	6	5,200
	Regent Seven Seas Cruises	5	3,400
	Total	28	58,400
All Other	Ponant/Paul Gauguin Cruises	22	4,400
	MSC Cruises	19	62,700
	Hurtigruten	14	6,300
	Lindblad Expeditions	11	900
	Viking Cruises	8	7,400
	TUI Cruises	7	17,000
	Windstar	6	1,200
	American Cruise Lines	5	700
	Fred Olsen	5	5,700
	Quark Expeditions	5	798
	Disney	4	8,500
	Dream Cruises	4	13,600
	Hapag Lloyd	4	2,500
	Marella Cruises	4	5,300
	Star Cruises	4	4,132
	Crystal	3	2,100
	Phoenix Reisen	3	2,250
	Star Clippers	3	600
	Blount Small Ship Adventures	2	200
	Celestyal Cruises	2	3,300
	Grand Circle Cruise Line	2	100
	Paradise Cruise Line	2	2,600
	Saga Cruises	2	1,998
	SeaDream Yacht Club	2	200
	Virgin Voyages	2	5,720
	Hebridean Island Cruises	1	100
	Voyages to Antiquity	1	400
	Total	147	160,698

Izvor: <https://cruisemarketwatch.com/capacity/> (16.08.2023.)

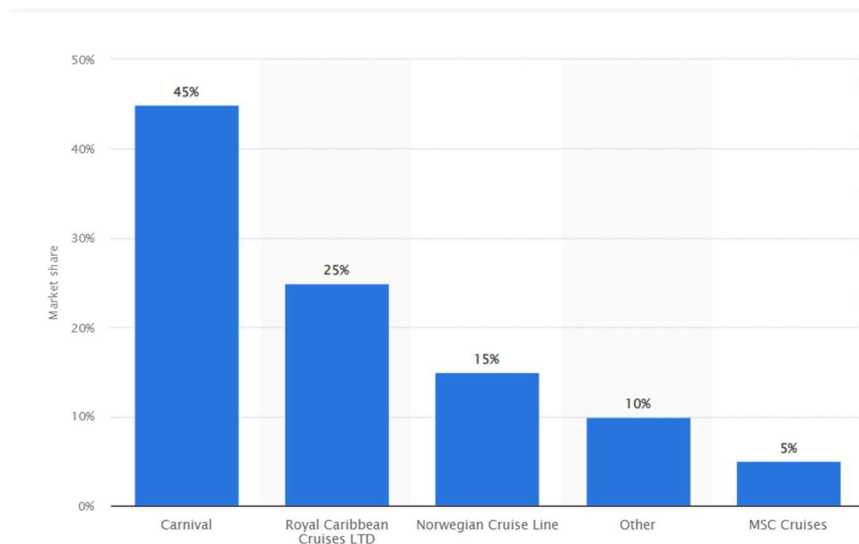
Carnival je jedna od najpoznatijih svjetskih marki za kružna putovanja. Podružnice *Carnivala* nadopunjuju se geografski, opslužuju gotovo svaki segment industrije kružnih putovanja i pružaju putnicima puno izbora. *Carnival* je poznat u Sjevernoj Americi, Ujedinjenom Kraljevstvu, Njemačkoj, Italiji i Australiji-područjima koja skupa čine 85% putnika na kružnim putovanjima na svijetu.³⁵ *Royal Caribbean International* svoje prvo porinučje imalo je 1969. godine. Svi brodovi koje su kupili nakon toga bili su arhitektonsko čudo koje obara rekorde s novim tehnologijama. RCI posjećuje više od 270 odredišta u više od 60 država na 6 kontinenta.³⁶ *Norwegian Cruise Line* je jedna od vodećih globalnih

³⁵ Our brands <https://www.carnivalcorp.com/corporate-information/our-brands/> (13.08.2023.)

³⁶ Our brand <https://www.royalcaribbean.com/about-us> (13.08.2023.)

kompanija za kružna putovanja s tri kompanije podružnice. Izdvajaju se svojom modernom flotom i inovativnom ponudom na kruzerima. NCL ima 31 brod floti i 6 naručenih brodova, posjećuju oko 700 destinacija diljem svijeta, a u 2023. godini imali su 2.7 mil. putnika na svojim brodovima.³⁷ MSC kompanija za kružna putovanja četvrta je po redu kompanija za kružna putovanja na globalnoj razini. MSC je trenutno najbrže rastuća kompanija po broju putnika u industriji kružnih putovanja.³⁸

Grafikon 3. Struktura tržišta za kružna putovanja prema vodećim kompanijama u 2021. godini

Izvor: <https://www.statista.com/forecasts/1258067/market-share-cruises-worldwide> (22.06.2023.)

Na grafikonu 3 prikazan je poredak vodećih kompanija za kružna putovanja u odnosu na tržišni udio 2021. godine. Slijedom podataka na grafikonu 3 može se zaključiti da najveći tržišni udio u kružnim putovanjima od čak 45% ima kompanija *Carnival*, slijedi kompanija *Royal Caribbean* s 25%, *Norwegian* s 15%. MSC (Mediterranean Shipping Company) je kompanija za kružna putovanja koja je isto značajna za tržište, međutim u usporedbi sa glavne tri, ona ima tržišni udio od 5%.

2.2.4. Brodovi za kružna putovanja

Kruzer je brod koji se koristi za rekreacijska i razonoda putovanja, u kojem su samo putovanje, sadržaji, aktivnosti i atrakcije destinacija sastavni dio poslovanja. Danas se svaki kontinent ili regija mogu posjetiti kruzerom, uključujući najegzotičnija, daleka mjesta i skrivena odredišta. Tijekom posljednjih godina, veliki broj brodova kojima upravljaju

³⁷ <https://www.ncl.com/fr/en/> (13.8.2023.)

³⁸ *About MSC Cruises* <https://www.msccruisesusa.com/about> (13.08.2023.)

kompanije i organizacije koje nisu povezane s industrijom kružnih putovanja, redizajniraju ili preuređuju svoje brodove za pružanje usluga kružnih putovanja putnicima koji traže nova iskustva.³⁹ Brodovi za kružna putovanja ili kruzera luksuzna su plovila koja se koriste za prijevoz putnika na neekonomskoj vrsti putovanja, gdje je samo putovanje dio atrakcije za putnike. Treba razlikovati putnički brod od kruzera. Putnički linijski brod prevozi putnike od polazišne do odredišne točke, najčešće morskim putem, a kruzer plovi po kružnom itineraru koje može trajati dva ili više dana i vraća se u luku polazišta. Kruzera osim samog putovanja i posjete lukama nudi i sadržaje i aktivnosti na brodu poput: restorana, bazena, kockarnica, teretana, lječilišta, kina pa čak i kazališta.⁴⁰

Brz rast i proces specijalizacije koji je doživjela industrija kružnih putovanja u posljednjim desetljećima utjecao je na dizajn i opću estetiku, materijale, veličinu i sveukupne funkcionalnosti na brodu, opremu i pogodnosti suvremenih kruzera kako bi zadovoljili želje putnika, dok u isto vrijeme mora pružiti rješenje za sve veću zabrinutost oko utjecaja industrije za kružna putovanja na okoliš.⁴¹

Kruzera se može podijeliti u više različitih kategorija. Osnovna podjela kruzera je ona koja razlikuje⁴²:

- Suvremeni - veliki kruzera,
- mali kruzera,
- luksuzni kruzera,
- avanturistički kruzera,
- oceanski kruzera,
- riječni kruzera.

Suvremeni veliki kruzera su najčešći i najpopularniji kruzera koje većina kompanija za kružna putovanja posjeduje. Ovi brodovi su velika, plutajuća odmarališta dizajnirana i opremljena da zadovolji potrebe većeg broja putnika. Imaju kapacitet za 850-3,000 putnika i uključuju sve vrste standardnih usluga i sadržaja za putnike.⁴³

Mali kruzera su plovila koja mogu biti motorne jahte, plovila na jedra ili klasični kruzera srednje veličine s kapacitetom do nekoliko stotina putnika. Mali kruzera nude intimnija i opuštenija iskustva od većih kruzera koji su napravljeni za masovno tržište. Plove u manje poznatim destinacijama i dizajnirani su za pružanje specifičnih usluga (ekoturizam, kulturna ili povijesna kružna putovanja, morski sportovi). U nekim slučajevima, mali kruzera mogu biti jedini koji mogu ploviti kroz male uvale, luke ili otoke koji zbog svoje veličine ne

³⁹ *Types of Cruise Ships* <https://www.windrosenetwork.com/The-Cruise-Industry-Types-of-Cruise-Ships> (13.08.2023.)

⁴⁰ Marine Insight: *What is a Cruise Ship?*, 29. Travanj, 2021. <https://www.marineinsight.com/types-of-ships/what-is-a-cruise-ship/> (13.08.2023.)

⁴¹ <https://www.windrosenetwork.com/The-Cruise-Industry-Types-of-Cruise-Ships> (13.08.2023.), op.cit.

⁴² Ibidem

⁴³ Trkulja, I., op.cit. p.14.

mogu primiti veća plovila. Pružaju istu razinu udobnosti i usluga kao i na suvremenim kruzerima.⁴⁴

Luksuzni kruzeri mogu biti brodovi na motor ili jedriličarski pogon, opremljeni najsofisticiranijim i tehnički naprednijim nautičkim sustavima, visokim standardima i luksuznim komforom. Ovi kruzeri zadovoljavaju posebne zahtjeve ekskluzivne klijentele koja traži dulja putovanja i egzotičnija odredišta diljem svijeta.⁴⁵

Avanturistički kruzeri su dizajnirani i opremljeni za pružanje usluga koje uključuju posjete udaljenim odredištima koja nisu poznata ili u destinacije koje nisu dostupne velikim kruzerima. Na njih ide specifična vrsta klijentele. Ovi kruzeri puno su manji od uobičajenih kruzera, mogu biti na jedra i opremljeni su luksuznim značajkama. Postoje i avanturistički kruzeri za ekspedicije koji su posebno dizajnirani za istraživačka kružna putovanja. Njima upravljaju specijalizirane kompanije za kružna putovanja koje svojim putnicima nude ekskluzivno iskustvo na udaljenim odredištima kao što su regije Arktika i Antartika ili obalna područja u ekološkim rezervatima i rezervatima biosfere. Sadržaji na avanturističkim brodovima osim osnovnih sadržaja na kruzerima, uključuju: motorne čamce za napuhavanje i helikoptere za ekspedicijska putovanja.⁴⁶

Slika 1. Avanturistički kruzer na ekspediciji

Izvor: <https://www.nationalgeographic.com/expeditions/trip-types/ocean/> (14.08.2023.)

⁴⁴ Ibidem, p.16.

⁴⁵ Ibidem, p. 15.

⁴⁶ Ibidem, p.16.

Oceanska vrsta kruzera je brod za kružno putovanje koji je izgrađen prema zahtjevnijim standardima od konvencionalnih plovila, sa znatno čvršćim dizajnom i otpornijom strukturom da izdrži posebno teške uvjete oceanskih putovanja na kružnim putovanjima u svijetu. Riječni kruzeri su uvijek manji od pomorskih kruzera i imaju manji kapacitet do nekoliko stotina putnika. Ovi su kruzeri posebno dizajnirani za plovidbu rijekama i unutarnjim plovnim putovima, nudeći zanimljive sadržaje i aktivnosti poput visokog stupnja tehnologije i brodova na pedale (pedaline). Plove rijekama kao što su: Amazon, Nil, Rajna, Dunav, Siena, Volga, Mississippi, Yangtse i mnogim drugima.⁴⁷

Kruzeri se mogu podijeliti i po veličini, tj. po kapacitetu za putnike na sljedeći način⁴⁸:

- mega kruzeri (> 3.500 putnika),
- veliki kruzeri (2.500-3.499 putnika),
- srednji kruzeri (1.500-2.499 putnika),
- mali kruzeri (800-1.499 putnika),
- butik kruzeri (<799 putnika).

Postoje slučajevi kada veći kruzeri trebaju uploviti u manje luke, a to naravno ne mogu zbog svoje veličine ili kada kruzer dolazi u luku u kojoj nema slobodnih pristaništa. U tim slučajevima mora se organizirati prijevoz putnika brodicama do kopna. Ova mala plovila mogu biti privatne brodice koje je unajmila kompanija za kružna putovanja ili se mogu koristiti brodice za spašavanje koje se nalaze na kruzaru. Kruzeri se oslanjaju na brodice za prijevoz putnika kako bi mogli posjetiti određene luke, iako većina luka ima izgrađeno pristaništa za prihvat većih kruzera. Najčešće kruzeri pristaju na gatovima koji su spojeni s lukom. Nakon što je brod vezan i pričvršćen za gat, putnici izlaze s broda preko rampe. Usidrenje omogućuje znatno brži proces ukrcaja i iskrcaja putnika od prijevoza brodicama. Brodice za prijevoz putnika imaju jednu prednost u odnosu na usidranje, a to je slikovita vožnja sa i do broda.⁴⁹

3. STANJE I ČIMBENICI FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA NA GLOBALNOJ I REGIONALNOJ RAZINI

Za analizu tokova putnika na Jadranu, potrebno je prvo analizirati tokove putnika na globalnoj razini, regionalnim razinama pa zatim smjestiti Jadran u taj kontekst. Na globalnoj razini potrebno je analizirati broj putnika, najznačajnije kompanije za kružna putovanja, najposjećenije luke za kružna putovanja te regije koje se najviše posjećuju na kružnim

⁴⁷ Ibidem, p.15.

⁴⁸ Silverstein, E.: *What's the Best Cruise Ship Size for You?*, 30.09.2022.
<https://www.cruisecritic.co.uk/articles/whats-the-best-cruise-ship-size-for-you> (15.08.2023.)

⁴⁹ Tender <https://cruise.blog/terms/tender> (15.08.2023.)

putovanjima. Jadran je smješten unutar regije Mediterana pa je potrebno prvo analizirati Mediteran kao regiju za kružna putovanja kako bi se onda mogla napraviti usporedba Jadrana sa ostatkom Mediterana. U ovom dijelu diplomskog rada analiziraju se: tokovi putnika na globalnoj razini, tokovi putnika u vodećim svjetskim regijama, tokovi putnika na Mediteranu i značaj Jadrana u regiji Mediterana.

3.1. ANALIZA TOKOVA PUTNIKA NA GLOBALNOJ RAZINI

Kružna putovanja predstavljaju jedan od glavnih segmenata turističke industrije. Pojavljuju se u mnogim regijama diljem svijeta, na svim morima, od Sredozemnog mora do Tihog oceana. Od 1960-ih, industrija kružnih putovanja bilježi stalni rast, jedini privremeni padovi bili su tijekom naftne krize 1974. godine i tijekom pandemije COVID-19 2020. godine. 2022. godine prihod industrije kružnih putovanja u cijelome svijetu iznosio je gotovo 19 mil. američkih dolara, što je veliki porast u usporedbi s 2020. i 2021. godinom, ali je ostao niži u usporedbi s 2019. godinom.⁵⁰

Regije koje putnici na kružnim putovanjima najviše posjećuju su: Karibi, Mediteran i Europa, Sjeverna Amerika, Južna Amerika, Azija, Australija i Pacifik. U 2022. godini, glavnu regiju za kružna putovanja, Karibi-Bahama-Bermuda posjetilo je čak 9.1 mil. putnika. Mediteran je druga svjetska regija za kružna putovanja, a posjetilo ju je 2.6 mil. putnika. Dok je azijsku regiju je posjetilo svega 945,500 tisuća putnika. Navedeno pokazuje da regija Kariba prednjači u odnosu na ostale regije.⁵¹

Kružna putovanja u Sjevernoj Americi su trenutno najpopularnija u industriji kružnih putovanja. Sjeverna Amerika je kontinent koji je omeđen dvama najvećim svjetskim oceanima (Tih i Atlantski ocean). U 2022. godini u Sjevernoj Americi bilo je 12,5 mil. putnika s kruzera. Prosječno trajanje kružnih putovanja u Sjevernoj Americi svake godine iznosi otprilike 7 dana, a prosječna dob putnika kreće se od 45-49 godina.⁵² Sjeverna Amerika je najveće područje za kružna putovanja jer je najveći broj putnika na kružnim putovanjima baš s ovog područja. Putnici iz Sjeverne Amerike najčešće putuju na Karibe, što je razumljivo zbog blizine tih područja uključujući Bahame i Bermudu.⁵³ Najveće polazišne luke na sjeverno američkom kontinentu u 2022. godini bile su: luka *Canaveral* (4,1 mil. putnika, 7 terminala za kruzere), luka Miami (4,1 mil. putnika, 9 terminala za kruzere), luka *Everglades* (3,8 mil. putnika, 8 terminala za kruzere), luka *Cape Liberty* (1,5 mil. putnika, 3 terminala za kruzere), luka New Orleans (1,1 mil. putnika, 2 terminala za

⁵⁰ *Cruise industry worldwide- statistics and facts*, 31.08.2023. <https://www.statista.com/topics/1004/cruise-industry/#topicOverview> (18.08.2023.)

⁵¹ <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-001-overview-global-final.ashx> (04.07.2023.), op.cit., p. 3-4.

⁵² CLIA: *2022 North America Market Report* <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-002-north-america-region-market-report.ashx> (18.08.2023.), p.2.

⁵³ *Ibidem*, p.3-4

kruzere), luka Tampa (1 mil. putnika, 3 terminala za kruzere), luka Seattle (983,539 tisuće putnika, 2 terminala za kruzere) i luka Los Angeles (578,668 tisuće putnika, 2 terminala za kruzere).⁵⁴ Vodeće kompanije u Sjevernoj Americi su: *Carnival, Royal Caribbean i Disney*.⁵⁵ Nakon Kariba, Aljaska je druga regija po broju putnika u Sjevernoj Americi. Zbog ekstremnih vremenskih uvjeta, sezona kružnih putovanja u Aljasci je ograničena od svibnja do rujna. Osim toga, Aljaska je ekološki zaštićeno područje s ograničenjem emisije plinova što ograničava kružna putovanja u tom području.⁵⁶ No, usprkos tome, broj putnika na kružnim putovanjima u Aljasci naglo je porastao u 2019. godini na 1.3 milijuna. U 2022. godini kruzeri u Aljasci bili su 74% popunjeni, što je dovelo 1.17 milijuna posjetitelja u ovu regiju.⁵⁷

Nakon Sjeverne Amerike, Europa predstavlja najvažnije odredište za kružna putovanja. U 2022. godini u Europi je bilo 5.7 mil. putnika s kružnih putovanja. Prosječno trajanje kružnih putovanja u Europi je od 7 do 9 dana, a prosječna dob putnika na kružnim putovanjima Europom je od 48-50 godina. Nacionalnosti putnika koji najviše odlaze na kružna putovanja iz Europe su: Nijemci, Englezi, Talijani, Španjolci i Francuzi.⁵⁸ Na slici 2 možemo vidjeti postotak putnika koji idu na kružna putovanja. Njemačkih putnika na kružnim putovanjima ima čak 33%, Engleza malo manje sa 28%. Italija, Španjolska i Francuska imaju puno manji udio putnika koji putuju na kružna putovanja u odnosu na Njemačku i Englesku.

⁵⁴ Tunney, D.: *Top 10 Busiest US Cruise Homeports*, 07.07.2023. <https://www.cruisehive.com/busiest-us-cruise-homeports/101284> (18.08.2023)

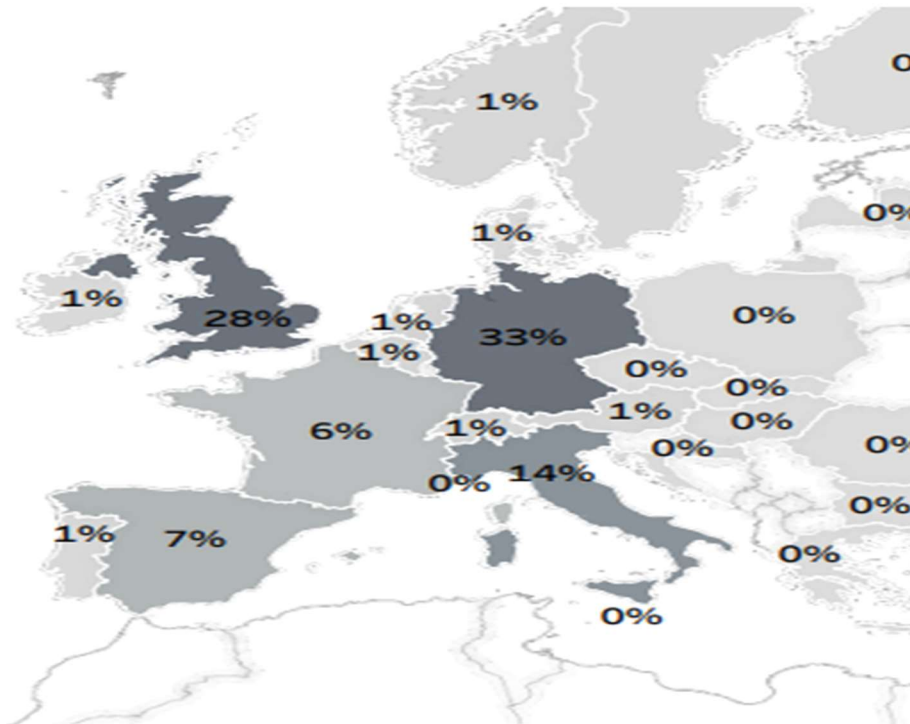
⁵⁵ Williamson, J.: *Best cruises in the US*, 18.10.2022. <https://www.thetimes.co.uk/travel/best-cruises-usa> (18.08.2023.)

⁵⁶ Jugović, A., Sciozzi, D., Poletan Jugović, T.: *Structural analysis of cruise passenger traffic in the world and in the Republic of Croatia*, *Pomorstvo*, Pomorski Fakultet u Rijeci, 29, 1, 2015, p.12.

⁵⁷ CLIA: *Alaska at Glance* <https://akcruise.org/economy/alaska-at-a-glance/> (18.08.2023.)

⁵⁸ CLIA: *2022 Europe Market Report* <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-002-europe-region-market-report.ashx> (19.08.2023.), p.2.

Slika 2. Nacionalnost putnika iz Europe koji najviše putuju na kružnim putovanjima

Izvor: <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-002-europe-region-market-report.ashx> (19.08.2023.)

Na europskom kontinentu postoje dvije glavne regije za kružna putovanja, a to su sjeverna Europa i Mediteran. Obje regije mogu se podijeliti na podregije. Podregije sjeverne Europe su: Baltik, Ujedinjeno Kraljevstvo, Island, Arktik, Skandinavija i dio zapadne Europe. Karakteristike ovog područja su visoka razvijenost infrastrukture i veliki kapaciteti te izražena sezonalnost zbog vremenskih uvjeta. Najbitnije luke za kružna putovanja u Sjevernoj Europi su: luka Southampton (2 mil. putnika godišnje), luka Bergen (1.5 mil. putnika godišnje), luka Cork, luka Copenhagen, luka Amsterdam i luka Helsinki.⁵⁹ Kompanije za kružna putovanja koje plove sjevernom Europom su: *Carnival*, *MSC*, *Norwegian Cruise Line* i *Royal Caribbean*.⁶⁰ Mediteran je, nakon Kariba, drugo po veličini svjetsko tržište za kružna putovanja. U 2019. godini, Mediteran je predstavljao više od 16% godišnjeg kapaciteta kruzera. Mediteran se također može podijeliti u podregije, a to su: Zapadni Mediteran, Istočni Mediteran i Jadran. S obzirom na blizinu Mediterana ostatku

⁵⁹ Ahmed, Z.: 10 Major Cruise Ports in Europe, 29.07.2022. <https://www.marineinsight.com/know-more/10-major-cruise-ports-in-europe/> (19.08.2023.)

⁶⁰ Europe - Northern Europe Cruise Guide and Reviews <https://cruiseline.com/destination/europe-northern-europe> (19.08.2023.)

Europe dolazi puno putnika iz sjevernih europskih država s većom platežnom moći. Iako je i Mediteran sezonalno, ljetno tržište, u nekim državama kružna putovanja mogu se odvijati i zimi radi blagog vremena.⁶¹ Polazišne luke na Mediteranu su: Rim, Barcelona i Venecija, Atena, Istanbul. Luke ticanja na Mediteranu su: Napulji, Marseilles, Saville, Lisbon, Gibraltar, Morroco, Dubrovnik, Hvar, Bari, Mykonos, Kreta, Krf i Valletta.⁶² Kompanije za kružna putovanja koja posluju na Mediteranu su: *Carnival* i njihove podružnice, *Royal Caribbean*, *MSC*, *Norwegian Cruise Line*, *Azamara*, *Viking Cruise Line*.⁶³

Kružna putovanja Južnom Amerikom privlače putnike netaknutom prirodom, planinama, fjordovima, zanimljivim gradovima, kulturom i golemim prašumama. U 2022. godini u Južnoj Americi bilo je 477 000 tisuća putnika s kružnih putovanja. Kružna putovanja traju do tjedan dana, a prosječna dob putnika je od 40-44 godine. Najčešća nacionalnost putnika na kružnim putovanjima iz Južne Amerike su stanovnici Brazila (33% putnika na kružnim putovanjima), Argentine (9% putnika na kružnim putovanjima), Columbijecima (7% putnika na kružnim putovanjima) i Čileaca (6% putnika na kružnim putovanjima).⁶⁴ Južna Amerika je golemi kontinent koji se proteže od ekvatorijalnih tropa do Antarktika. Najčešći itinerari kružnih putovanja Južnom Amerikom su: kružna putovanja oko Rt Horna i kružna putovanja rijekom Amazon. Ukrcajne luke za kružna putovanja u Južnoj Americi su: Buenos Aires, Valparaiso i Rio De Janeiro. Neke od luka ticanja u Južnoj Americi su: Arica, Buzios, Rt Horn, Lima, Sao Paulo, Ushuaia.⁶⁵ Kompanije za kružna putovanja koje plove Južnom Amerikom su: *Royal Caribbean*, *Explora Journeys*, *Carnival*, *MSC*, *Norwegian Cruise Line*, *Oceania Cruises*, *Seabourn*, *Virgin Voyages* i *Windstar*.⁶⁶

Područje Azije i Pacifika predstavlja veliko, ali neiskorišteno tržište za kružna putovanja. Glavni razlog neiskorištenosti tržišta je velika udaljenost od sjevernoameričkog i europskog tržišta iz kojih putuje najviše putnika. Sezona za kružna putovanja u Aziji traje od listopada do travnja. Kružna putovanja u regiji Azije i Pacifika mogu se podijeliti na sljedeće podregije: Južnoistočna Azija, Južni Pacifik i Daleki Istok.⁶⁷ U 2022. godini Aziju je posjetilo 791.000 putnika na kružnim putovanjima. U Aziji kružna putovanja traju kraće nego na ostalim kontinentima, od 3 do 4 dana. Prosječna dob putnika na kružnim putovanjima u Aziji je od 35-46 godina.⁶⁸ Najbitnije luke za kružna putovanja u Aziji su: luka Ha Long, luka Bali, luka Klang, luka Manila, luka Shanghai i luka Tokyo.⁶⁹ Luke za kružna putovanja na Pacifiku su: Sydney, New Zeland, Bora Bora i Suva.⁷⁰ Poznate

⁶¹ T. Notteboom, A. Pallis, J. Rodrigue, op.cit.

⁶² *Mediterranean Sea* <https://www.cruiseandsea.com/destinations/mediterranean-cruise/> (19.08.2023.)

⁶³ *Best Cruise Lines in the Mediterranean* <https://travel.usnews.com/cruises/best-cruise-lines-in-the-mediterranean/> (19.08.2023.)

⁶⁴ CLIA: *2022 South America Market Report* <https://cruising.org/-/media/cli-media/research/2023/2022-1r-clia-002-south-america-region-market-report.ashx> (19.08.2023.), p.2.

⁶⁵ *South America Ports* <https://www.celebritycruises.com/int/destinations/south-america-cruises/ports> (19.08.2023.)

⁶⁶ *South America Cruises* <https://www.cruise guru.com.au/south-america-cruises/> (19.08.2023.)

⁶⁷ D. Sciozzi, T. Poletan Jugović, A. Jugović, op.cit.

⁶⁸ CLIA: *2022 Asia Market Report* <https://cruising.org/-/media/cli-media/research/2023/clia-005-overview-asia--region-market-report---top-5-w-covers.ashx> (19.08.2023.), p.2.

⁶⁹ *11 Major Cruise Ports in Asia* <https://www.rifeconsultancy.com/major-cruise-ports-asia/> (19.08.2023.)

⁷⁰ *South Pacific cruise ports* <https://cruiseline.com/destination/south-pacific/ports> (19.08.2023.)

kompanije za kružna putovanja koje nude itinerare Azijom i Pacifikom su: *Carnival, Norwegian Cruise Line, Royal Caribbean, Azamara, MSC, Seabourn, Windstar*.⁷¹

3.2. ANALIZA TOKOVA PUTNIKA U VODEĆIM SVJETSKIM REGIJAMA

Vodeće svjetske regije za kružna putovanja su: Karibi i Mediteran. Pri odabiru regije, za turiste je najvažnije sagledati čimbenike poput godišnjeg doba, klimatskih uvjeta i atrakcije destinacija. S obzirom na te čimbenike, Karibi su najposjećenija regija jer imaju pogodnu klimu tijekom svih godišnjih doba. Mediteran, koji je na drugom mjestu po broju posjećenosti, također je pogodan radi klime, iako su zimski mjeseci hladniji i nisu pogodni za turizam, ljetna sezona je produžena pa turizam najčešće započinje već u ožujku, a završava u studenome. Još jedna prednost Mediterana kao regije za kružna putovanja je zatvorenost i uvučenost mora pa u tom području nema problema s olujama kao što je to slučaj na oceanima.

Karibi su putnicima zanimljivi jer imaju 700 otoka, otočića i uvala te nude više od prekrasnih krajolika i kristalno čistih obala. Putnicima s kruzera, na Karibima se nudi širok izbor izleta i kulturoloških značajki koje se ne mogu naći nigdje druge u svijetu. Mediteran je poznata kruzina destinacija još od samih početaka industrije kružnih putovanja zbog pogodnih klimatskih uvjeta i povezanosti sa svim europskim lukama. Mnogi vide puno potencijala na Mediteranu kao odredištu za kružna putovanja s mnoštvom itinerara. Kružna putovanja u Europi doživjela su brzi rast 1990-ih. Danas, unatoč činjenici da Američki kontinent ima vodstvo u kružnim putovanjima, Europa se nalazi na drugom mjestu među najposjećenijim destinacijama za kružna putovanja u svijetu te će potražnja za tim destinacijama nastavljati rasti.⁷²

Cjelogodišnji itinerar se uglavnom koristi u godišnjem dobu kada je brodsku imovinu potrebno premjestiti sa sezonskih na cjelogodišnje itinerare (ili obrnuto). Dvije najznačajnije cjelogodišnje kruzine regije su Karibi i jedan dio Mediterana. Cjelogodišnja tržišta mogu imati sezonski karakter koji implicira da iako se opslužuju tijekom cijele godine, postoje razdoblja manje potražnje. U idealnim okolnostima, brodari bi radije opsluživali samo cjelogodišnja tržišta jer bi na taj način optimalno iskoristavali svoje brodove. Međutim, kao i općenito u turističkoj industriji, sezonalnost je bitna komponenta potražnje koja podrazumijeva da će neka tržišta biti opskrbljena nekoliko mjeseci, uglavnom tijekom ljeta. Najvažnija sezonska tržišta za krstarenje su Baltik, Norveška i Aljaska koje se opslužuju samo preko ljeta. Premještaj brodova se uglavnom odvija u godišnjim dobima kada je brodsku imovinu potrebno premjestiti sa sezonskih na cjelogodišnje itinerare (ili obrnuto).

⁷¹ *Asia Cruises* <https://www.cruise critic.co.uk/cruiseto/cruiseitineraries.cfm?port=117&stay=1&posfrom=1> (19.08.2023.)

⁷² Aveikurt, C., et al.: *Global Issues and Trends in Tourism*, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2016., p.527-528.

Na primjer, na proljeće se jako puno brodova premješta s Kariba na Mediteran, a na jesen se isti brodovi premještaju natrag na Karibe.⁷³

Iz podatak u tablici 3 može se zaključiti da je u 2022. godini Karibe posjetilo čak 9 mil. putnika na kružnim putovanjima, a Mediteran 2.6 mil. putnika na kružnim putovanjima, što je za Karibe porast za 422% u odnosu na 2021. godinu, a za Mediteran porast od 272% u odnosu na 2021. godinu.

Putnici koji putuju na Karibe većinom su iz Sjeverne Amerike, a putnici koji dolaze na Mediteran na kružna putovanja su većinom iz zapadne Europe.⁷⁴

Tablica 3. Putnički promet u vodećim regijama za kružna putovanja 2019.-2022. godine

	2019.	2020.	2021.	2022.
Karibi	11.983.000	2.986.000 (-75%)	1.727.000 (-42%)	9.004.000 (422%)
Mediteran	3.211.000	225.000 (-93%)	707.000 (215%)	2.629.000 (272%)

Izvor: Izradila diplomantica prema <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-001-overview-global-final.ashx> (21.08.2023.)

Karibi su podijeljeni u sljedeće dijelove s obzirom na itinerare za kružna putovanja⁷⁵:

- istočni Karibi,
- Bahami,
- zapadni Karibi,
- južni Karibi.

U **istočne Karibe** spadaju: Američki Djevičanski Otoci, Britanski Djevičanski otoci, Sveti Martin, Dominika, Barbados, St. Lucia, *Martinique*, *Guadeloupe*, Sveti Vincent i Grenadini, Sveti Kitts i *Nevis*, *Antigua i Barbuda*, *Grenada*, *Anguilla*, *Monserrat*, Saba, Sveti Eustatius. U **zapadne Karibe** se ubrajaju: Kajmansko otočje, Jamajka, *Turks i Caicos* otoci, Kuba, Florida, *Cancuna Czumela*, Haiti, Dominikanska republika, Puerto Rico. U **Južne Karibe** spadaju: otoci geografski bliži Južnoj Americi, Belize, Honduras, Kostarika,

⁷³ Notteboom, T., Pallis, A., Rodrigue, J.: *Types of Cruise Itineraries* u Port Economics, Management and Policy, Routledge, New York, 2022.

⁷⁴ <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-001-overview-global-final.ashx> (21.08.2023.), op.cit. p.2.

⁷⁵ Peručić, D: Cruising-turizam razvoj, strategije i ključni nositelji, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik 2013.

Panama, Nikaragua, Kolumbija i Venezuela.⁷⁶ Polazno/odredišne luke za kružna putovanja Karibima su: *Cape Liberty, Fort Lauderdale, Miami, San Juan* i Tampa. Česte luke ticanja na kružnim putovanjima Karibima su: *Basseterre, Belize, Bridgetown, Castries, Costa Maya, Cozumel, Nassau* i mnoge druge.⁷⁷

Mediteran se dijeli na sljedeće podregije⁷⁸:

- zapadni Mediteran,
- istočni Mediteran i
- Jadran.

U regiju **Zapadnog Mediterana** spadaju: Italija, Francuska, Španjolska, Malta, Portugal, otoci na Atlantiku, Tunis i Maroko. Podregije **Istočnog Mediterana** su: Grčka, Cipar, Egipat, Izrael i jug Turske. Kružna putovanja **Jadranom** uključuju: Italiju, Hrvatsku, Sloveniju, Crna Goru, Albaniju i mali dio Grčke.⁷⁹ Polazno/odredišne luke za kružna putovanja na Mediteranu su: Piraeus, Istanbul, Venecija, *Civitavecchia*, Barcelona i Lisbon. Luke ticanja za kružna putovanja na Mediteranu su: Napulji, Marseilles, Saville, Lisbon, Gibraltar, Morroco, Dubrovnik, Hvar, Bari, Mykonos, Kreta, Krf, Valletta i mnoge druge.⁸⁰

Kompanije za kružna putovanja koje posluju na Karibima su: *Disney, Virgin Voyages, Celebrity, Royal Caribbean, Carnival, Norwegian Cruise Line* i MSC.⁸¹ Kruzeri ovih kompanija za kružna putovanja koji su najtraženiji na karipskom području su: *Allure of the Seas, Norwegian Escape, MSC Seaside, Disney Fantasy, Queen Marry*, itd.⁸²

Kompanije za kružna putovanja koja posluju na Mediteranu su: *Carnival* i njihove podružnice, *Royal Caribbean, MSC, Norwegian Cruise Line, Azamara, Viking Cruise Line*.⁸³ Kruzeri koji su najpopularniji u regiji Mediterana su: *Celebrity Beyond, Viking Venus, Celebrity Edge, Odyssey of the Seas* i *Seabourn Ovation*.⁸⁴

⁷⁶ Ibidem

⁷⁷ *Caribbean Ports* <https://www.celebritycruises.com/int/destinations/caribbean-cruises/ports> (21.08.2023.)

⁷⁸ Ibidem

⁷⁹ Ibidem

⁸⁰ *Mediterranean Ports* <https://www.celebritycruises.com/int/destinations/mediterranean-cruises/ports> (21.08.2023.)

⁸¹ *Best Cruise Lines in Caribbean* <https://travel.usnews.com/cruises/best-cruise-lines-in-the-caribbean/> (21.08.2023.)

⁸² Crow, M.: Compare: *12 Best Cruise Ships in the Caribbean*, 21.01.2020.

<https://www.cruise critic.co.uk/articles/compare-10-best-cruise-ships-in-the-caribbean?stay=1&posfrom=1> (21.08.2023.)

⁸³ <https://travel.usnews.com/cruises/best-cruise-lines-in-the-mediterranean/> (21.08.2023.)

⁸⁴ Ibidem, <https://travel.usnews.com/cruises/best-cruise-lines-in-the-mediterranean/> (21.08.2023.)

3.3. ANALIZA TOKOVA PUTNIKA NA MEDITERANU

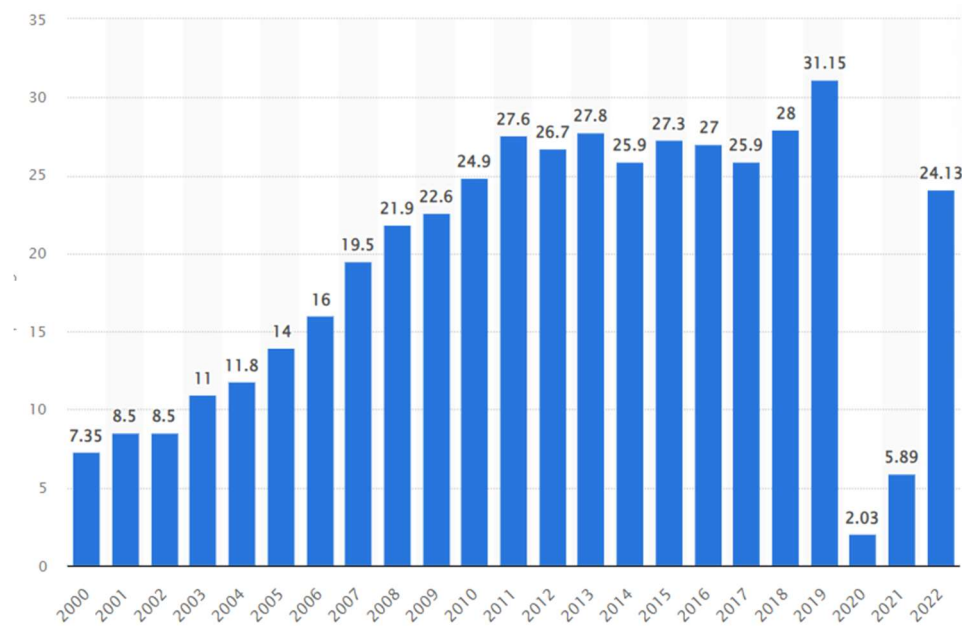
Sredozemno more ili Mediteran je najveće more uvučeno u unutrašnjost, ima površinu od 2.5 milijuna četvornih metara. Mediteran se može definirati kao klasična regija za kružna putovanja.⁸⁵

Kružna putovanja na Mediteranu doživjela su rast 1990-ih godina. Na grafikonu 4 može se zaključiti da početkom 2000-ih pomalo raste broj putnika iz godine u godinu. U 2010. godini počinje masovni kruzing turizam, broj putnika je u prošlom desetljeću naglo rastao, ali 2020. uočava se veliki pad, radi pandemije koja je potresla cijeli svijet, a pogotovo industriju kružnih putovanja. U 2019-oj godini, godinu dana prije pandemije bio je najveći broj putnika s kružnih putovanja na Mediteranu, čak 31.15 mil. putnika. U 2022. godini prisutan je ponovni rast putnika, na razine putnika iz 2010. Mediteranska regija zauzima drugo mjesto među najposjećenijim destinacijama za kružna putovanja u svijetu, odmah je iza Američkog kontinenta, ali s obzirom na trenutne brojke i uzimajući u obzir da se tržište još oporavlja od COVID-19 virusa, predviđa se rast u nadolazećim godinama.⁸⁶

⁸⁵ Akdag, G., Yagci, K.: Cruise Tourism in the Mediterranean u Global Issues and Trend in Tourism, St. Kliment Ohridski University Press Sofia, Sofia, 2016. p.527-534.

⁸⁶ Ibidem

Grafikon 4. Broj putnika na kružnim putovanjima u Mediteranom od 2000. do 2022. godine (u milijunima)

Izvor: <https://www.statista.com/statistics/629311/cruise-passenger-movements-in-the-mediterranean/>
(25.06.2023.)

Zadnjih par godina, ne uzimajući u obzir 2020. i 2021. godinu zbog pandemije COVIDA-19, bilježi se porast u kružnim putovanjima Mediteranom sa svih svjetskih tržišta, a pogotovo s Europskog. Europljani najčešće odlaze na kružna putovanja Mediteranom jer se općenito putnici odlučuju za putovanja u područjima bližim njihovom mjestu prebivanja.⁸⁷

U tablici 4 prikazani su podaci o broju putnika i broju ticanja kruzera u mediteranskim lukama. Ova analiza bazira se na podacima „*MedCruise*“. U 2022. godini u mediteranskim lukama bilo je 24.13 mil. putnika što je za 76% više u odnosu na prethodnu godinu.

⁸⁷ Ibidem, <https://cruising.org/-/media/clia-media/research/2023/2022-1r-clia-002-europe-region-market-report.ashx> (25.06.2023.), p.2.

Tablica 4. Broj putnika na kružnim putovanjima i broj ticanja kruzera u Mediteranskim lukama za kružna putovanja od 2019. do 2022. godine

Godina	Putnici	Broj ticanja
2019.	31.146.600	13.596
2020.	2.033.804	1.254
2021.	5.892.600	5.182
2022.	24.126.220	14.588

Izvor: Izradila diplomantica prema <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (22.08.2023.)

Mediteran je podijeljen na tri regije za krstarenje⁸⁸:

- Zapadni Mediteran,
- Istočni Mediteran,
- Jadran.

Zapadni Mediteran pokriva dio Europskog kontinenta koji se proteže kroz Srednje-južni Mediteran i Gibraltarski tjesnac. Ova zona je atraktivno središte kružnih putovanja s povijesnim gradovima i lukama, elegantnim trgovačkim centrima, gastronomskim rutama, visokom kvalitetom vina i hrane te s jedinstvenom lokalnom zajednicom i običajima. Ove atrakcije sve ukupno stvaraju kulturni mozaik gdje se suvremeni život i prošlost preklapaju. Destinacije kružnih putovanja u ovoj zoni čine: Španjolska (Barcelona, Almerija, Malaga, Alicante, Balearski otoci, itd.), Francuska (Marseille, Nica, St. Tropez, Cannes, itd), Italija (Genova, Savona, Civitavecchia i mnogi drugi gradovi i luke), Tunis (luka La Goulette i grad Tunis) i Alžir (luke).⁸⁹

Istočni Mediteran je zona koja obuhvaća istočnu obalu Mediterana, dio je Grčke, Turske, Cipra, Egipta, Libije pa čak i Malte. Najčešće se posjećuju sljedeće destinacije: Grčka (Samos, Rodos, Kreta), Turska (Istanbul, Kusadasi, Izmir, Mersin), Cipar (Limassol), Malta (La Valletta), Egipat (Aleksandrija), Libija (Tripoli). Ovaj prostor zanimljiv je putnicima jer se smatra najstarijim na svijetu, s obzirom na naseljavanje, pojavu ljudi i civilizaciju. Osim navedenih destinacija, kruzери posjećuju još i mnoge druge. Prednost ove zone je mogućnost turizma tijekom cijele godine. S druge strane, iako se nalaze izvan

⁸⁸ *MedCruise Statistics 2022* <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (22.08.2023.), p.52-53.

⁸⁹ *Ibidem* <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (22.08.2023.), p.16-17.

Mediterana, Kanarski otoci i Crno more također su popularna destinacija za kružna putovanja, a bitni su za Mediteran jer se često vežu za mediteranske rute.⁹⁰

Jadransko more nalazi se u regiji koja se geografski može opisati kao srednji i istočni Mediteran. Na **Jadranu**, nalaze se države: Italija, Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Bosna i Hercegovina, Albanija i dijelom Grčka. Česte luke za kružna putovanja na Jadranu su: Italija (Venecija, Brindisi, Bari), Hrvatska (Split, Pula, Zadar, Rovinj, Dubrovnik), Crna Gora (Kotor) i Grčka (Krf, Patras, Kfalonija, Katakolon).⁹¹

Na zapadnom Mediteranu u 2022. godini bilo je 2.4 mil. putnika sa kružnih putovanja i 9,650 tisuća ticanja u mediteranske luke. Na istočnom Mediteranu u 2022. godini bilo je 838,300 tisuća putnika sa kružnih putovanja i 2.361 tisuća ticanja kruzera. Na Jadranu je u 2022. godini bilo 842,737 tisuća putnika sa kružnih putovanja i 2.553 tisuća ticanja kruzera.⁹²

Broj putnika na kružnim putovanjima u mediteranskim lukama naglo je porastao u 2022. godini u odnosu na prethodnu godinu, nakon što se smanjio s početkom pandemije COVID-19 u 2020. i 2021. godini. U tablici 5 prikazane su prethodno navedene države iz tri mediteranske zone koje su poredane u odnosu na broj posjeta od onih koje imaju najviše posjeta, do onih koji imaju najmanje. Italija je zabilježila najveći rast u 2022. godini s otprilike 8.5 mil. putnika. Iako ovaj broj pokazuje značajan porast u usporedbi s 2021., ostao je ispod razine prije pandemije. U 2022. na ljestvici slijede Španjolska i Francuska s oko 6.5 mil., odnosno 2.2 mil. putnika s kruzera. Iz podataka u tablici 5 proizlazi da je da je zona Zapadnog Mediterana najposjećenija, zatim je po redu Istočni Mediteran i Jadran je zadnji po broju posjećenosti, ali svejedno bitan dio Mediterana.

⁹⁰ Ibidem <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (07.09.2023.)

⁹¹ Ibidem <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (07.09.2023.)

⁹² Ibidem <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (23.08.2023.)

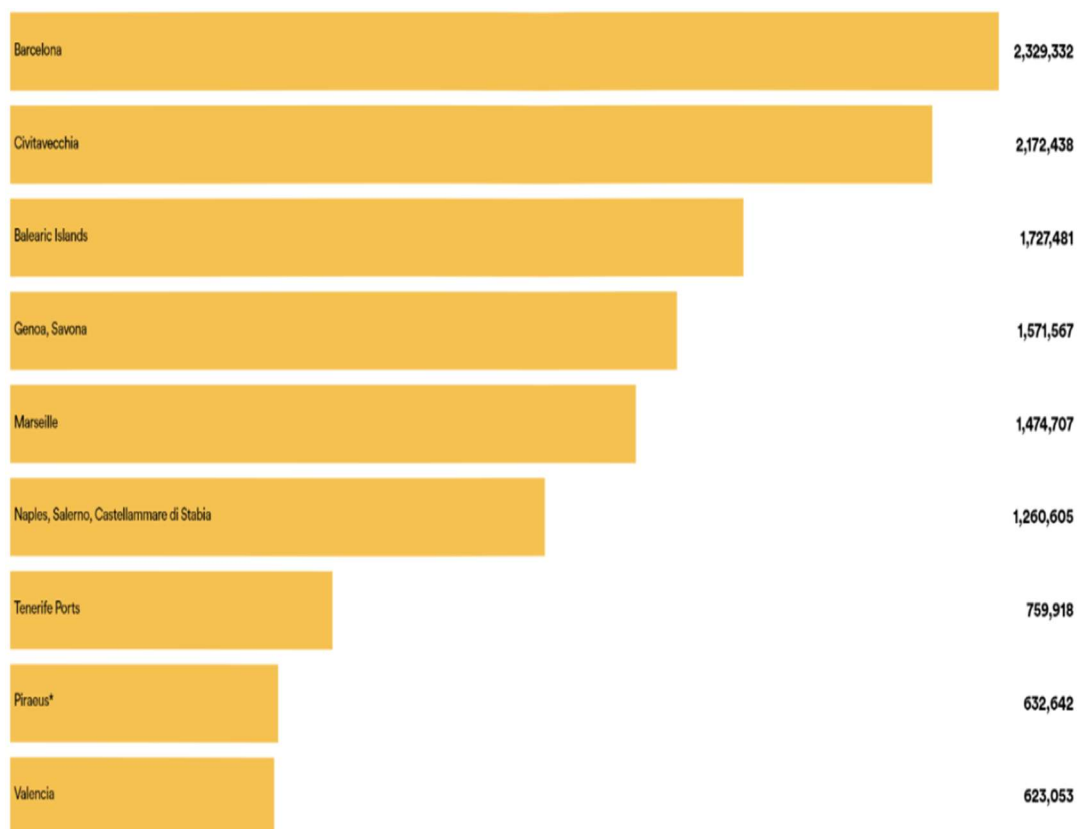
Tablica 5. Najposjećenije države na Mediteranu po broju putnika s kružnih putovanja od 2019. do 2022. godine (u milijunima)

Characteristic	2019	2020	2021	2022
Italy	11,800	633	2,220	8,500
Spain	8,237	829	1,633	6,504
France	2,867	147	474	2,242
Greece ¹	2,501	45	726	1,736
Portugal	1,429	230	265	1,161
Croatia	1,408	7	225	874
Turkey	201	2	15	830
Malta	902	59	147	529
Israel	265	10	0	427
Montenegro	615	3	9	418
Cyprus	133	12	51	221
Gibraltar	328	10	22	213
Saudi Arabia ²	-	-	62	125

Izvor: <https://www.statista.com/statistics/630278/cruise-passenger-movements-in-the-mediterranean-by-country/#statisticContainer> (02.07.2023.)

Najveća luka za kružna putovanja na Mediteranu je Barcelona. Druga po redu je Civitavecchia (Rim). Ove dvije luke za kružna putovanja u 2022. godini imale su više od 2 mil. putnika. Barcelona je imala 2.33 mil. putnika sa kružnih putovanja, a Civitavecchia 2.17 mil. putnika, kao što pokazuje grafikon 5. Na grafikonu 5 se nalaze 9 luka za kružna putovanja na Mediteranu koje su imale najveći promet.

Grafikon 5. Vodeće luke za kružna putovanja u Mediteranu po broju putnika u 2022. godini

Izvor: <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (23.08.2023.)

Barcelona je i luka polazišta i tranzitna luka, ovisno o itineraru. Luka za kružna putovanja u Barceloni je u centru starog grada. Rim nema luku za kružna putovanja koja je u centru grada, već je malo izvan grada. Luka se zove *Civitavecchia*, od nje do Rima može se doći autobusom ili vlakom.

Kompanije za kružna putovanja vide Mediteran kao odredište s puno potencijala jer ima mnogo varijacija itinerara te je prepuno povijesnih atrakcija. Odredišta kružnih putovanja na Mediteranu, tj. luke igraju glavnu ulogu u razvoju itinerara. Osnova su za privlačenje putnika jer obogaćuju putovanje kruzerom i pružaju jedinstvenu priliku za putnike na kružnom putovanju. Putnici na kružnim putovanjima Mediteranom mogu upoznati bogatu povijest, kulturu i stil života lokalne zajednice, kao i prirodne ljepote okoliša. Mediteranska regija je značajna zbog pogodnih klimatskih uvjeta, što omogućava turizam u većem dijelu godine te radi niza raspoloživih luka za uplovljavanje kruzera.⁹³

⁹³ T. Notteboom, A. Pallis, J. Rodrigue, op.cit.

Kao što je spomenuto u prethodnom poglavlju, nedostatak Mediterana kao regije za kružna putovanja je sezonalnost. Kako bi povećale potražnju, neke kompanije za kružna putovanja ostavljaju svoje brodove na Mediteranu tijekom cijele godine i promoviraju koncept zimskog kružnog putovanja. Međutim, većina kruzera dolazi u proljeće i isplovlja u jesen, preko zime ipak biraju toplije podneblje poput Kariba. Preko zime svoje brodove na Mediteranu uglavnom ostavljaju europske kompanije za kružna putovanja, kao što su: *Costa*, *MSC*, *Celestyal* i *Viking*.⁹⁴

Na Mediteranu se mogu pronaći razne vrste kružnih putovanja, od obiteljskih do luksuznih, kompanije koje pružaju kružna putovanja na Mediteranu su: *Princess*, *Variety*, *CrosiEurope*, *MSC*, *Star Clippers*, *Celestyal*. *Costa*, *Viking*, *Oceania*, *Marella* i *Saga*.⁹⁵

Princess kompanija za kružna putovanja na Mediteranu nudi kružna putovanja za obitelji, a poznata je i po posebnim uvjetima koje pruža invalidima. *Variety* kompanija za kružna putovanja pruža kružna putovanja Grčkom na manjim kruzerima. *CrosiEurope* nudi luksuzna kružna putovanja i posjeduje manje kruzere koji uplovljavaju u male i egzotične luke. *MSC* nudi obiteljska kružna putovanja cijelim Mediteranom. *Star Clippers* kompanija za kružna putovanja ističe se svojim kruzerima na jedra. *Celestyal* kruzeri plove istočnim Mediteranom. *Costa* je popularna među obiteljima jer nudi puno različitih aktivnosti za djecu. *Viking* kompanija za kružna putovanja nudi putovanja samo za odrasle, najčešće na kruzere dolaze gosti predavači koji drže predavanja o destinacijama koje se posjećuju kruzerom. *Oceania* je kompanija za kružna putovanja koja je poznata po hrani na svojim kruzerima i nudi izlete vezane za hranu i vino. *Marella* kruzeri plove Jadranom, uglavnom su to obiteljska kružna putovanja. *Saga* je kompanija koja nudi kružna putovanja za starije ljude, za njih se organiziran prijevoz „od vrata do vrata“.⁹⁶

3.4. ZNAČAJ JADRANA U REGIJI MEDITERANA

Jadransko more dio je sredozemnog mora, leži između talijanskog i balkanskog poluotoka. Dugačko je oko 800 km, maksimalna dubina mu je 1, 324 metara i ima površinu od 131,050 km kvadratnih. Jadran je imao veliku važnost u povijesnom razvoju Mediterana i sam po sebi je od velikog znanstvenog interesa. Kontrast između talijanske i hrvatske obale vrlo je upečatljiv. Talijanska obala relativno je ravna i neprekidna, nema otoka, dok je hrvatska obala puna velikih i malih otoka, uglavnom duguljastog oblika koji se protežu paralelno s kontinentalnom obalom. Dubine Jadrana u blizini njegovih obala blisko su povezane s izgledom morskog okoliša. Gdje god je planinski kraj oko mora, obližnje morske dubine su znatne, kao u slučaju istarskog i dalmatinskog područja. Tamo gdje je okoliš

⁹⁴ Silverstein, E.: *Mediterranean cruise guide: Best itineraries, planning tips and things to do*, 22.04.2022. <https://thepointsguy.com/guide/mediterranean-cruise-guide/> (23.08.2023.)

⁹⁵ Williamson, J.: *Best Mediterranean cruises*, 13.09.2022. <https://www.thetimes.co.uk/travel/best-cruises-mediterranean> (23.08.2023.)

⁹⁶ Ibidem <https://www.thetimes.co.uk/travel/best-cruises-mediterranean> (23.08.2023.)

pješčan, obližnje more je plitko, kao npr. u blizini Venecije. Temperatura mora doseže 24-25°C tijekom kolovoza, a minimalna temperatura je oko 10°C tijekom siječnja i veljače.⁹⁷

Jadranska obala daleko je najpopularnije turističko područje Hrvatske s oko 15.3 mil. turista u 2022. godini. Obala i otoci čine kontinuiranu, mediteransku, turističku destinaciju koja uključuje otoke, otočiće, skrivene uvale, nacionalne parkove, obalne gradove, itd. Okružen s 1.244 otoka, otočića, uvala i hridi, a karakterizira ga čistoća i bistrina, hrvatski Jadran može tvrditi da je među svjetskim bitnim destinacijama za pomorski turizam. Jedinствене karakteristike mora (bistro i čisto) i obale (razvedenost obale) zajedno s blagom klimom odavno su prepoznate i korištene kao glavne prednosti hrvatskog turizma. Izrazito razvedena obala s otočnim arhipelagom i mnoštvo slikovitih lokaliteta bogate kulturno-povijesne baštine idealni su predujveti za nautički turizam.⁹⁸ Od ukupnog broja noćenja u 2022. godini, 88% su ostvarili strani gosti. Najviše noćenja stranih turista (28.2%) ostvareno je u Istarskoj županiji, gdje je turizam infrastrukturno najrazvijeniji. Slijede ostale primorske županije u Hrvatskoj: Splitsko-dalmatinska (18.6%), Primorsko-goranska (16.6%), Zadarska (14.2%), Dubrovačko-neretvanska, Šibensko-kninska i Ličko-senjska (ukupno 17.1%).⁹⁹

Jadransko područje poznato je u cijelome svijetu po svojim prirodnim ljepotama, kulturnoj baštini i autentičnom ambijentu. U ovoj regiji nalaze se mnoga morska zaštićena područja koja su dio ponude za izlete u destinacijama koju nude kompanije za kružna putovanja, ta područja su: Nacionalni park Kornati, Nacionalni park Mljet, Park prirode Telašćica, Park prirode Lastovo i Tivatska solana. Mnoge Jadranske destinacije su i pod UNESCO-voim (*The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*) zaštitom, kao na primjer: katedrala Sv. Jakova u Šibeniku, Trogir, Dioklecijanova palača u Splitu, otok Hvar, stari grad Dubrovnik, dio Kotora i Stato da Terra u Veneciji.¹⁰⁰

Mediteran je najpopularnija regija za kružna putovanja u Europi. Analiza tokova putnika na kružnim putovanjima Mediteranom pokazuje da je Jadran najbrže rastuća regija za kružna putovanja po broju putnika i po broju pristajanja kruzera u jadranske luke. Posebno su bitni središnji i južni dio istočne obale Jadrana. Prema podacima iz 2018. godine, Italija je primila 2.4 mil. putnika sa kružnih putovanja, slijede ju Hrvatska (1.3 mil. putnika s kružnih putovanja) i Grčka (0.74 mil. putnika s kružnih putovanja). Mediteranska regija podijeljena je u tri podregije, među kojima je Jadran druga po posjećenosti, nakon zapadnog Mediterana.¹⁰¹

⁹⁷ *Natuknica Adriatic Sea*, Encyclopaedia Britannica, 2013. <https://www.britannica.com/place/Po-River> (04.07.2023.)

⁹⁸ *Travel opportunities* <https://www.studyincroatia.hr/why-croatia/travel-opportunities/> (04.07.2023.)

⁹⁹ *Tourism*, 2023. <https://croatia.eu/index.php?view=article&id=34&lang=2> (04.07.2023.)

¹⁰⁰ UNESCO: *World Heritage Online Map Platform* https://experience.arcgis.com/experience/aeae427b3c5045a6a4c72a93ab1d1280?data_id=dataSource_1-prd_whc_sites_dossiers_elements_6962%3A4594 (27.08.2023.)

¹⁰¹ Kovačić, M., Silveira, L.: *Cruise tourism: Implications and impacts on the destinations of Croatia and Portugal, Pomorstvo*, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet u Rijeci, Rijeka, 34, 1, 2020, p. 40-47.

Jadranske luke za kružna putovanja sa svojim povijesnim, kulturološkim i prirodnim atrakcijama, od samih početaka kruzning turizma prepoznate su kao značajne destinacije. Razvojem kružnih putovanja u prošlom stoljeću, morale su se razvijati i luke, koje su do tada bile uglavnom namijenjene za teret. Luke na Jadranu morale su se specijalizirati za pružanje usluga putnicima nadogradnjom infrastrukture i suprastrukture te pružanjem dodatnih usluga za putnike. Početkom ovog stoljeća došlo je do nagle potražnje za kružnim putovanjima na Jadranu, a pogotovo u Hrvatskoj nakon što se politička situacija smirila. Za razliku od regije Kariba gdje je glavna atrakcija za putnike s kruzera klima, putnici na Mediteranu u destinacijama traže mogućnost razgledavanja povijesnih i prirodnih atrakcija. Jadran je pogodna destinacija za kruzning turizam jer nudi mnogo povijesnih i prirodnih atrakcija, regija je bogata kulturom i umjetnošću, gastronomija je dio turizma te ima uređene plaže i toplo more.¹⁰²

Broj luka za kružna putovanja na Jadranu u stalnom je porastu, trenutno je oko 30 luka za kružna putovanja na Jadranu koje koriste kompanije za kružna putovanja. Jadran je najbrže rastuća regija na Mediteranu s rastom od 18.70% u ticanjima kruzera (s 2492 ticanja kruzera na 3019 ticanja) u razdoblju od 2015. do 2019. godine.¹⁰³ Po broju ticanja kruzera brodova u luke, najviše ticanja imaju sljedeće luke: Kotor, Venecija, Dubrovnik, Corfu, Split, Bari, Zadar, Šibenik, Korčula, Koper, Trst, Rovinj, Ancona, Ravena, Rijeka, Pula, Durres.¹⁰⁴

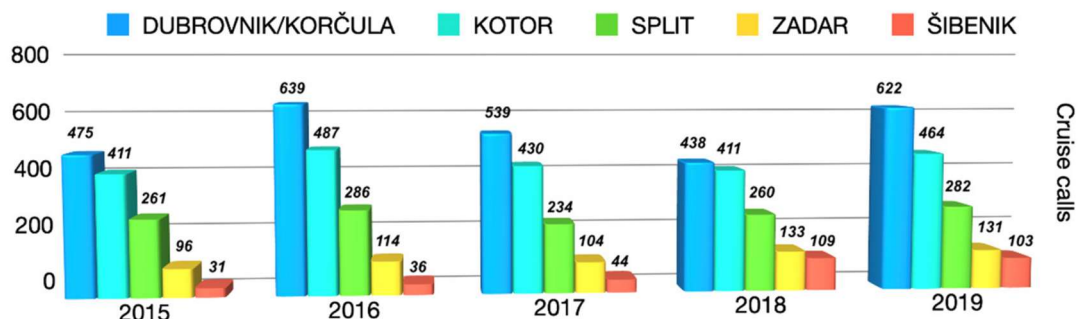
Grafikon 6 prikazuje trendove ticanja kruzera u Jadranu od 2015. do 2019. godine u pet vodećih luka srednjeg i južnog dijela istočne obale Jadrana. Te luke su Dubrovnik, Korčula, Kotor, Split, Zadar i Šibenik. Vodoravna os prikazuje godine istraživanja, a okomita os prikazuje broj ticanja kruzera. Sve luke bilježe rast ticanja s blagim oscilacijama u 2018. godini. Ukupan porast ticanja na kružnim putovanjima na srednjem i južnom dijelu istočnog Jadrana od 2015. do 2019. godine iznosi 25.75% u odnosu na 18.70% u jadranskoj i samo 4.30% u mediteranskoj regiji.

¹⁰² Asić, A. et al.: *Nautički turizam Hrvatske*, Redak, Split, 2015. p. 2021-2032.

¹⁰³ Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J.: *Cruise Industry Trends and Cruise Ships' Navigational Practices in the Central and South Part of the Adriatic East Coast Affecting Navigational Safety and Sustainable Development, Applied Sciences*. Sveučilište u Splitu, Pomorski fakultet Split, Split, 12, 14, 2022.

¹⁰⁴ Number of calls at selected cruise ports in the Adriatic Sea in 2019
<https://www.statista.com/statistics/622905/adriatic-cruise-ports-by-number-of-port-calls/> (27.08.2023.)

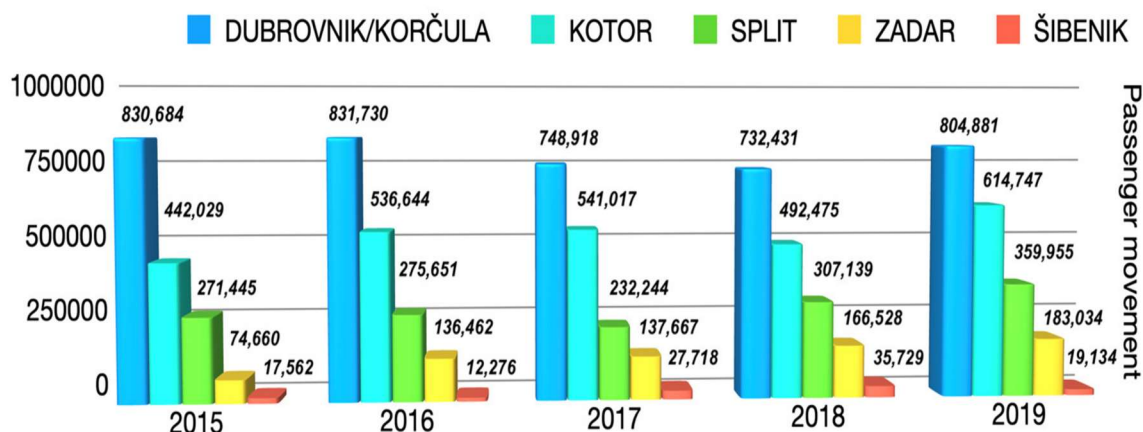
Grafikon 6. Broj ticanja kruzera za luke srednjeg i južnog dijela istočne obale Jadrana od 2015. do 2019. godine

Izvor: Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J.: Cruise Industry Trends and Cruise Ships' Navigational Practices in the Central and South Part of the Adriatic East Coast Affecting Navigational Safety and Sustainable Development, Applied Sciences. Sveučilište u Splitu, Pomorski fakultet Split, Split, 12, 14, 2022.

Grafikon 7 prikazuje kretanje putnika na kružnim putovanjima od 2015. do 2019. godine u pet vodećih luka srednjeg i južnog dijela istočne obale Jadrana. Horizontalna os prikazuje godine istraživanja, a vertikalna os prikazuje broj putnika u odabranim lukama. Trend kretanja putnika prati trend ticanja kruzera, rast je bio konstantan, osim u 2018. godini kad je bila mala oscilacija. Ukupan broj kretanja putnika u srednjem i južnom dijelu istočnog Jadrana povećao se za 46.07% u periodu između 2015. i 2019. godine, na Jadranu se povećao za 20.90%, a u regiji Mediterana 14.49%.

Grafikon 7. Putnički promet na kružnim putovanjima srednjim i južnim dijelom istočnog Jadrana od 2015. do 2019. godine

Izvor: Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J.: Cruise Industry Trends and Cruise Ships' Navigational Practices in the Central and South Part of the Adriatic East Coast Affecting Navigational Safety and Sustainable Development, Applied Sciences. Sveučilište u Splitu, Pomorski fakultet Split, Split, 12, 14, 2022.

Podaci o ticanju kruzera i kretanju putnika pokazuju da je središnji i južni dio istočne obale Jadrana najbrže rastuća regija na Jadranu kao i na Mediteranu. Nove destinacije prikazane na grafikonu razvijaju se na Jadranu zbog lošeg utjecaja kružnih putovanja na već svjetski poznate destinacije za kružna putovanja na Jadranu, poput Venecije i Dubrovnika. Destinacije kao što su Zadar, Šibenik, Split, Korčula i Kotor postale su popularne i imaju solidnu perspektivu za nastanak rasta.¹⁰⁵

4. ANALIZA RELEVANTNIH INDIKATORA I ČIMBENIKA FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA NA KRUŽNIM PUTOVANJIMA JADRANOM

U ovom dijelu, sukladno problemu i cilju istraživanja analiziraju se sljedeći indikatori i čimbenici formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom: intenzitet i dinamika tokova putnika, čimbenici i formiranje tokova putnika, vodeće luka za kružna putovanja u Jadranu, vodeće kompanija za kružna putovanja na Jadranu i perspektiva i održivost razvoja kružnih putovanja Jadranom.

¹⁰⁵ Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J., op.cit.

4.1. INTEZITET I DINAMIKA TOKOVA PUTNIKA

Kružna putovanja su jedan od najdinamičnijih i najbrže rastućih segmenata turističke industrije. Stopa rasta globalnih kružnih putovanja stalno raste i očekuje se da će broj putnika u nadolazećim godinama i dalje biti u porastu. Luke za kružna putovanja moraju se nastaviti razvijati u skladu sa sve većom potražnjom. Glavni pokazatelji tokova putnika su intenzitet, struktura i dinamika.¹⁰⁶

Do kraja 2023. godine, *Adriatic Sea Tourism Report* predviđa da će u jadranskim lukama za kružna putovanja biti 4.53 mil. putnika s kruzera, što je više u odnosu na 2022. godinu, kada je jadranske luke posjetilo 3.62 mil. putnika s kruzera. Do kraja 2023. godine očekuju se 3.030 ticanja kruzera u jadranske luke, dok ih je u 2022. godini bilo 2.999.¹⁰⁷

Na jadranskom području postoji više od 30 luka za kružna putovanja, raspoređene su po 6 država (Italija, Hrvatska, Grčka, Crna Gora, Slovenija i Albanija). Italija ima najviše putnika, no Hrvatska ima najviše ticanja kruzera. Za 2023. godinu *Adriatic Sea Tourism Report* predvidio je broj putnika po jadranskim lukama s obzirom na brojke u 2022. godini i na prve brojke s obzirom na 2023. godinu. Tablica 6 prikazuje prognoziran broj putnika i ticanja brodova za 2023. godinu. U prvom stupcu tablice napisana su imena luka za kružna putovanja u Jadranu, u drugom stupcu su prognozirane brojke putnika po određenoj luci, a u trećem stupcu je prognoziran broj ticanja kruzera po luci. Prognoza pokazuje da će luka Krfbiti u vodstvu i po broju putnika i po broju ticanja kruzera, a posljednjih godina u vodstvu su bile Venecija i Dubrovnik. Venecija bi po ovim podacima trebala biti u blagoj prednosti po broju putnika u odnosu na Dubrovnik, no Dubrovnik bi trebao imati više ticanja kruzera, što je rezultat mjera venecijske luke za kružna putovanja da zabrani ulazak velikim kruzerima u gradsku luku.

¹⁰⁶ Ćorluka, G., Peronja, I., Tubić, D.: *Cruise Port Passenger Flow Analysis: a Cruise Port Governance Perspective, Naše more*, Sveučilište u Splitu, Split, 2020. 67, 3, p.181-191.

¹⁰⁷ *Adriatic Sea Tourism Report 2023*.

https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (01.09.2023.)

Tablica 6. Prognoza putničkog prometa (u mil. putnika) i broja ticanja kruzera u Jadranu za 2023. godinu

	Pax. mov.	Calls
Corfu	615,712	373
Venezia	550,000	243
Dubrovnik	518,921	347
Bari	500,000	150
Kotor	440,000	455
Trieste	425,000	132
Split	360,000	314
Ravenna	280,000	96
Zadar	150,600	159
Koper	116,000	80
Brindisi	110,000	46
Monfalcone	90,000	28
Ancona	70,000	52
Chioggia	60,000	35
Rijeka	40,000	25
Bar	39,000	19
Sibenik	37,195	96
Hvar	27,883	n.a.
Korcula	26,000	105
Rovinj	25,000	82

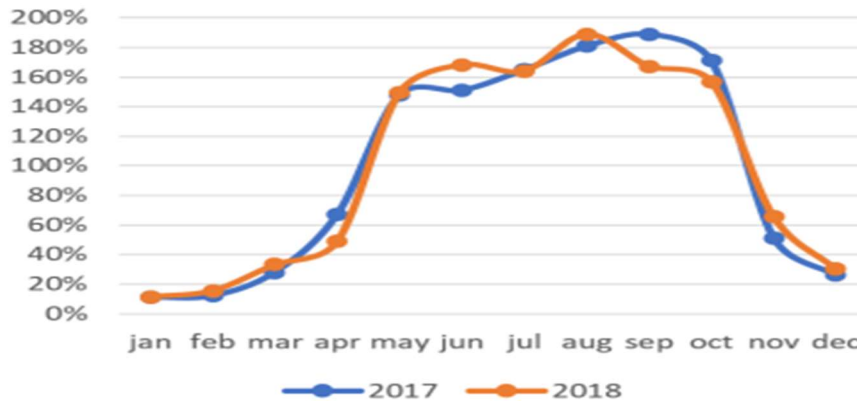
Izvor: https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (01.09.2023.)

Sezonalnost je jedan od najvećih izazova s kojim se suočava industrija kružnih putovanja. Kružna putovanja na Jadranu su sezonalna, sezona najčešće počinje u ožujku, a završava u studenom. Vrh sezone za kružna putovanja u Jadranu je kolovoz.¹⁰⁸ Podaci za luke za kružna putovanja Split, Dubrovnik i Kotor prikazani su u obliku grafikona. Na grafikonu 8 možemo vidjeti sezonalnost jadranskih luka za kružna putovanja Split, Dubrovnik i Kotor. Grafikon 8 se temelji na podacima lučkih uprava navedenih luka.

¹⁰⁸ Ibidem

https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (03.09.2023.)

Grafikon 8. Sezonalnost u Jadranskim lukama Split, Dubrovnik i Kotor s obzirom na broj ticanja kruzera od 2017 do 2018. godine (u %)

Izvor: Stanivuk, T, et al.: *Determination of the Cruise Vessels Seasonal Pattern in Eastern Adriatic*, *TransNav*, Split, 15, 4, 2021.

U 2017. godini najveći broj dolazaka bio je zabilježen u rujnu sa 189 kruzera, što predstavlja 15.75% svih godišnjih dolazaka, dok je mjesec s najmanjim brojem dolazaka bio siječanj sa samo 11 kruzera ili 0.92% godišnjih dolazaka. Sličan je obrazac bio zabilježen 2018. godine kada je dominantan mjesec bio kolovoz sa 182 kruzera, što predstavlja 15.75% godišnjih dolazaka, a mjesec s najmanje dolazaka bio je siječanj s 11 kruzera, što predstavlja 0.95% godišnjih dolazaka. U 2022. godini, strani kruzeri bili su na Jadranu tijekom cijele godine, što je bolje u odnosu na 2021. godinu kada je stranih kruzera na Jadranu bilo samo u ljetnim mjesecima.¹⁰⁹

U razdoblju između siječnja i prosinca 2022. godine, 82 strana kruzera uplovilo je u hrvatske luke za kružna putovanja, koji su sveukupno napravili 632 ticanja u hrvatskim lukama za kružna putovanja. Na tim kruzerima bilo je 634.000 tisuća putnika koji su u Hrvatskoj boravili 1.324 dana. S obzirom na posljedice pandemije COVID-19, puno je više putnika na kružnim putovanjima bilo 2022. godine nego što je bilo 2021. godine. Pa je, s obzirom na to broj putnika sa kružnih putovanja i broj kruzera na Jadranu tri puta veći u 2022. godini nego što je bio u 2021. godini. Broj dana boravka kruzera na Jadranu povećao se za dva puta u 2022. godini. Međutim i 2022. godina osjeća posljedice globalne pandemije jer ako usporedimo 2022. godinu sa 2019. godinom, možemo vidjeti da se još nisu postigle iste ili veće brojke. U 2022. godini, broj ticanja stranih kruzera u jadranskim lukama manji je za 12.9%, broj dana boravka stranih brodova na Jadranu manji je za 9.7%, a broj putnika manji je za čak 43.5% u odnosu na 2019. godinu.¹¹⁰

¹⁰⁹ Ibidem

https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (03.09.2023.)

¹¹⁰ Državni zavod za statistiku: Stranih brodova za kružna putovanja više u 2022. u odnosu na 2021., 06.02.2023. <https://dzs.gov.hr/vijesti/stranih-brodova-za-kruzna-putovanja-vise-u-2022-u-odnosu-na-2021/1419> (03.09.2023.)

4.2. ČIMBENICI FORMIRANJA TOKOVA PUTNIKA

Ljudi putuju iz mnogo razloga. Postoje putovanja koja su vezana uz odmor i rekreaciju i putovanja iz osnovnih potreba. Razlozi putovanja mogu biti poslovni, zdravstveni, posjet obitelji, društveni i turistički. Putnici na kružnim putovanjima putuju radi opuštanja, turizma, rekreacije i doživljaja putovanja na brodu.

Osnovni čimbenici formiranja tokova putnika su: geo-prometni čimbenici, društveno-ekonomski čimbenici i ostali čimbenici.¹¹¹

Tablica 7. Čimbenici formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima

GEO-PROMETNI ČIMBENICI	DRUŠTVENO- EKONOMSKI ČIMBENICI	OSTALI ČIMBENICI
Reljef, klima, prirodne atrakcije	Gospodarski rast i razvoj	Zahtjevi i očekivanja putnika
Razvijenost infrastrukture	Potrebe i struktura stanovništva	Tržišna ekonomija
Razvijenost prometnih linija		Sigurnost putovanja

Izvor: Izradila diplomantica prema materijalima e- kolegija „Prometni tokovi putnika“ objavljenim na platformi za e- učenje Merlin , Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, 2023.

Putnici koji dolaze na kružna putovanja najčešće su putnici iz država gdje nema mora ili su more i klima hladni. Putnici iz takvih država rado odlaze na kruzere. Destinacije za kružna putovanja najčešće imaju toplo more, bogate su prirodnim i kulturološkim atrakcijama. Jadran je pogodan za kružna putovanja radi tople klime, razvedene obale i prirodnih atrakcija te baštine koja je pod zaštitom UNESCO-a.

Zemlje koje imaju obalu smatraju se povezanima sa cijelim svijetom. Turizam počinje i završava putovanjem. Promet izravno utječe na tokove putnika. Karakteristike turističke ponude su prometna infrastruktura nekog područja, destinacija i različite vrste transporta u destinaciji. Bez prijevoznih usluga nema ni turističkih usluga pa samim time ni kružnih

¹¹¹ Izradila diplomantica prema materijalima e- kolegija „Prometni tokovi putnika“ objavljenim na platformi za e- učenje Merlin , Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, 2023.

putovanja.¹¹² Infrastrukturna povezanost bitna je razvoj kružnih putovanja. Infrastruktura treba zadovoljiti zahtjeve putnika i povećati kapacitet za putnike. Dobra infrastruktura može postići bolju operativnu učinkovitost, bolji protok putnika te daje destinaciji visoku razinu konkurentnosti.¹¹³ Veće luke za kružna putovanja na Jadranu imaju organiziran prijevoz putnika s kružnih putovanja. Za prijevoz se najčešće koriste manji autobusi ili kombiji, koji onda voze putnike od luke koju su posjetili do glavnih atrakcija tog područja. U Dubrovniku postoji prijevoz od luke do starog grada Dubrovnika. Gradovi koji su destinacije za kružna putovanja u većini slučajeva imaju barem jednu liniju javnog prijevoza kojoj je stanica u blizini luke za kružna putovanja.¹¹⁴

Ekonomski čimbenici predstavljaju mogućnost određene države, tj. stanovnika te države da putuju. Ti čimbenici mogu biti platežna moć stanovnika, prihodi i standard života u državi te trajanje godišnjeg odmora. Nabrojani čimbenici utječu na odabir vrste i lokacije putovanja. Uz nabrojane čimbenike, odlučujući faktor za izbor destinacije putovanja može biti i razlika standarda između matične države i države koju se posjećuje.¹¹⁵

Od Europske posade na kompanijama za kružna putovanja najzastupljeniji su Talijani, kojih na kruzerima gledajući globalnu razinu ima 26%. Jadran najviše posjećuju putnici iz SAD-a, Španjolske i Velike Britanije, a Hrvatsku na kružnim putovanjima najčešće posjećuju Talijani (28%). 73% putnika koji putuju na kružnim putovanjima Jadranom, Jadran posjećuju po prvi put, 13% putnika vrati se drugi put, a 14% putnika posjećuje Jadran treći put ili više puta. Putnici s kružnih putovanja na Jadranu u destinaciji koju posjete najviše posjećuju ugostiteljske objekte (81%), trgovine (82%) i samostalno razgledavaju grad (69%). Manji broj putnika (48%) konzumira hranu u restoranima i odlazi na organizirane izlete (45%).¹¹⁶

Putnici s kružnih putovanja uvelike se razlikuju od običnih turista. Razlikuju se po dobi, nacionalnosti i platežnoj moći. Na Jadranu, prosječna dob putnika na kružnim putovanjima kreće se od 40 do 50 godina.¹¹⁷

4.3. VODEĆE LUKE ZA KRUŽNA PUTOVANJA U JADRANU

Jadransko more smješteno je između istočne obale Italije i zapadne obale Balkanskog poluotoka. Jadranska regija je ključno pomorsko trgovačko središte u svijetu, s obzirom na

¹¹² Barkidžija Sotošek, M., Gračan, D., Jugović, A.: *Croatian ports of international economic interest with a focus on the tourism development perspective of the Port of Zadar*, Pomorstvo, Sveučilište u Rijeci, Rijeka 36, 1, 2022. p.74-84.

¹¹³ Atherley, K.: *The Importance of Tourism Infrastructure, Barbados Port*, Barbados, 2014.

¹¹⁴ *Dubrovnik Cruise Port* <https://cruiseports.ca/croatia/dubrovnik-cruise-terminal.html> (03.09.2023.)

¹¹⁵ Benić, S.: Geoprometna analiza tokova putnika na kružnim putovanjima u Jadranu, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, Rijeka, 2006.

¹¹⁶ Ibidem

¹¹⁷ Tokalić, I.: Kružna putovanja – krstarenja, Završni rad, Veleučilište u Karlovcu, Karlovac, 2016.

njen strateški položaj između Europe i Azije. Ima dugu trgovačku povijest, koja seže u antičko razdoblje kada je veći dio regije bio pod kontrolom Rimskog Carstva. Trenutno Jadran ima više od 67¹¹⁸ morskih luka i služi kao trgovačka vrata između Europe, Azije i Bliskog Istoka.

Na Jadranu postoji više od 30 luka za kružna putovanja, više od 40 luka iz kojih plove i trajekti, više od 300 marina i više od 80.000 vezova. U 30 luka za kružna putovanja na Jadranu, preveze se više od 4.5 mil. putnika i napravi se 3.000 pristajanja.¹¹⁹

Sve luke u Jadranu su same po sebi turistička destinacija. Putnike privlače prekrasne plaže u Hrvatskoj, klasični gradovi u Italiji i topli grčki otoci. Najposjećenije luke na Jadranu u Italiji su: Venecija, Ravenna, Trst, Bari, Ancona, u Sloveniji najviše ticanja ima luka Koper, u Hrvatskoj su najposjećenije luke: Dubrovnik, Split, Šibenik, Zadar, Rijeka, Korčula, u Crnoj Gori je luka Kotor, u Albaniji su to Durres i Saranda, a Grčka ima samo mali dio Jadranskog mora tako da je jedina Grčka luka na Jadranskom moru, luka Krf.

U tablici 8 nalaze se države koje imaju luke za kružna putovanja na Jadranu. Uz svaku državu nalazi se broj putnika i broj ticanja kruzera u luke za kružna putovanja. Najviše putnika s kružnih putovanja imala je Italija, nakon Italije Hrvatska te Grčka, Crna Gora, Slovenija i Albanija. Italija ima i Hrvatska imaju najviše luka na Jadranu. Grčka i Slovenija imaju samo po jednu luku na Jadranu, a Crna Gora dvije.

¹¹⁸ *Adriatic Sea Port Map* http://www.worldportsource.com/waterways/Adriatic_Sea_7.php (03.09.2023.)

¹¹⁹ *Ibidem*
https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (03.09.2023.)

Tablica 8. Države na Jadranu po broj putnika i ticanja kruzera u 2022. godini

Države	Putnici	Ticanja	Putnici	Ticanja
Italija	1,367,046	927	44.3%	32.4%
Hrvatska	900,404	995	25.5%	33.5%
Grčka	560,282	415	15.2%	14.3%
Crna Gora	415,000	453	12.4%	15.1%
Slovenija	76,389	94	2.1%	2.9%
Albanija	56,280	44	0.5%	1.8%
Ukupno	3,375,402	2,928	100%	100%

Izvor: Izradila diplomantica prema https://www.risposteturismo.it/wp-content/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (06.08.2023.)

Iz tablice 8 može se zaključiti koje su države na Jadranu bile najposjećenije. Brojke za Italiju i Grčku odnose samo na njihove luke koje su na Jadranskom moru. Italija je na prvom mjestu po broju putnika, međutim Hrvatska ima veći broj pristajanja kruzera. To je zato jer Italija ima manje luka na Jadranu u odnosu na Hrvatsku, stoga promatrajući uplovljavanja u cijelu zemlju, Hrvatska ima najviše jer se cijela država nalazi na Jadranskom moru. Nakon Italije i Hrvatske koje predvode u ovoj regiji, idu Grčka i Crna Gora s manje putnika i pristajanja.

Slika 3. Luke za kružna putovanja na Jadranu

Izvor: https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (30.08.2023.)

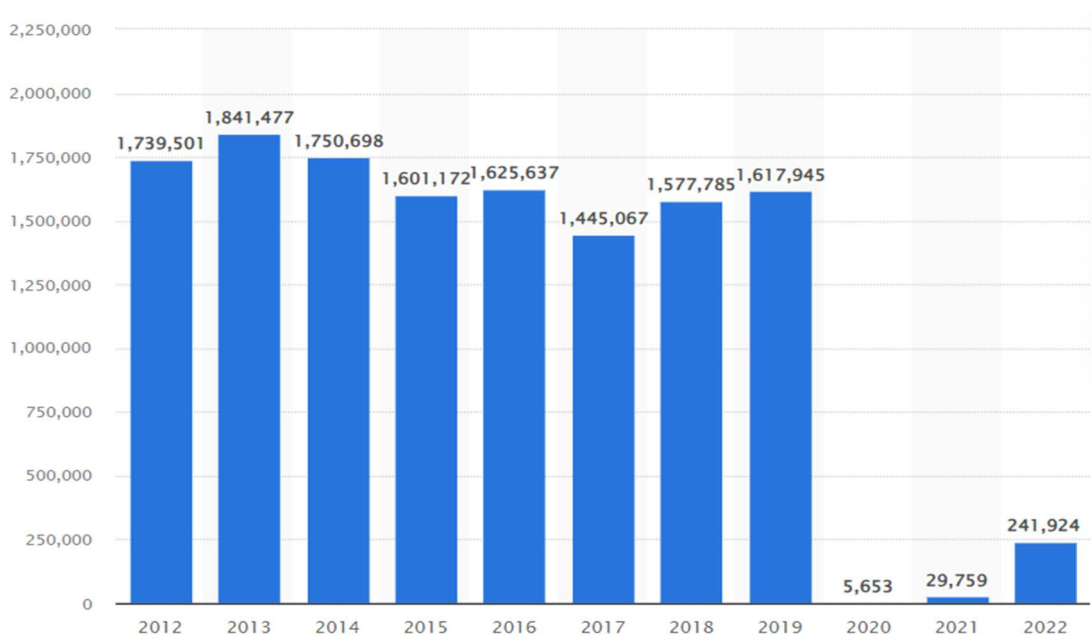
Slika 3 prikazuje luke za kružna putovanja koje se nalaze na Jadranskom moru. Jadran ima više od 30 luka za kružna putovanja koje je u 2022. godini posjetilo čak 4.5 mil. Putnika.

Venecija je jedna od najprometnijih luka za kružna putovanja u Jadranu (sjeveroistočna Italija). Luka se najčešće koristi za okretne operacije (povratni itinerar Mediterana). Veneciju trenutno opslužuju dvije luke za kružna putovanja: Luka Venecija (za male kruzere) i Luka Marghera (za velike kruzere). Marghera je napravljena kao teretna i industrijska luka (izvan središta grada) i jedna je od najvećih europskih industrijskih luka. 2021. godine Italija je trajno zabranila ulazak velikim kruzerima u venecijsku lagunu i pristajanje u središtu grada. Zabranjeno je pristajanje svim brodovima većim od 25 000 tona. Prošle je godine otvoreno Marghernio privremeno pristanišne/vez namijenjen kruzerima.¹²⁰

Grafikon 9 prikazuje broj kretanja putnika na kružnim putovanjima u Veneciji kroz 10 godina. Na horizontalnoj osi prikazane su godine, a na vertikalnoj osi broj kretanja putnika za svaku godinu.

¹²⁰ Castillo, A.: *A Necessary Evil: The Cruise Industry in Venice*, 25.11.2020. <https://storymaps.arcgis.com/stories/066787c1db5841c38cf2185e1ac6c7f0> (27.08.2023.)

Grafikon 9. Promet putnika s kružnih putovanja u luci Venecija od 2012. do 2022. godine

Izvor: <https://www.statista.com/statistics/944494/number-of-cruise-passengers-in-the-venezia-port-in-italy/>

Na grafikonu 9 vidi se konstanti rast broja putnika na kružnim putovanjima u Veneciji, prvi pad javlja se 2020. kojeg je izazvala pandemija COVID-19. Iako se u većini svijeta industrija oporavila od pandemije, Veneciji su u 2022. godini brojke i dalje ostale slabe. To je radi zabranjivanja ulazaka velikih kruzera u gradsku luku za i preusmjeravanje kruzera u teretnu luku izvan grada (luka Marghera).

Bari je najveća talijanska luka na Jadranskom moru. Luka za kružna putovanja Bari je tijekom cijele godine dio itinerara kompanija za kružna putovanja, kao npr. Costa i MSC, a sezonski je posjećuju i AIDA i TUI. Luka je dobro povezana ostatkom Italije putem autocesta i željeznice koje Bari povezuju s Rimom, Milanom, Bolognom, Torinom i Venecijom. Bari ima i svoju zračnu luku koja je samo 15 minuta udaljena od luke za kružna putovanja. Luka za kružna putovanja Bari nalazi se na pješačkoj udaljenosti od centra grada.¹²¹

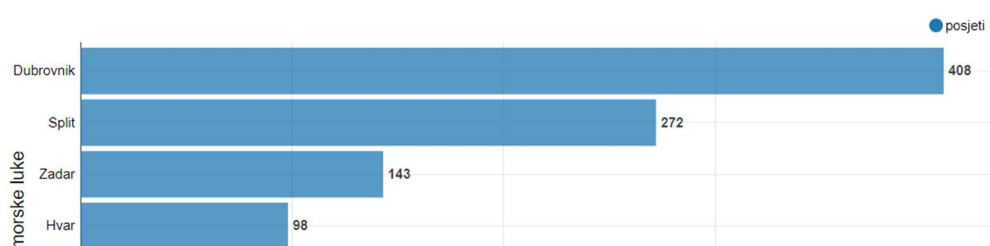
Kotor je najveća luka za kružna putovanja u Crnoj Gori i treća po veličini luka za kružna putovanja na Jadranu. Kotor kao odredište za kružna putovanja zanimljiv je jer se nalazi u Bokokotorskom zaljevu (fjordu). Prirodne ljepote i povijesna vrijednost Kotora prepoznata je od strane UNESCO-a. Luku Kotor može primiti tri do četiri kruzera (do 250 metara dužine), a ima i riječni vez za manje brodove i tri sidrišta. Potrebna su ulaganja u

¹²¹ Bari, Italy <https://www.cruisemapper.com/ports/bari-port-73> (27.08.2023.)

suvremeni terminal za kruzere i proširenje ponude putničkih sadržaja kako bi luka Kotor bila još atraktivnija i održiva.¹²²

Na grafikonu 10 prikazan je broj posjeta stranih kruzera u najvećim hrvatskim lukama za kružna putovanja, s lijeve strane grafikona zapisana su imena luka za kružna putovanja, a na desnoj strani su brojevi posjeta stranih kruzera.

Grafikon 10. Broj posjeta stranih kruzera u vodećim lukama za kružna putovanja u RH u 2022. godini.

Izvor: <https://dzs.gov.hr/vijesti/stranih-brodova-za-kruzna-putovanja-vise-u-2022-u-odnosu-na-2021/1419> (29.08.2023.)

Dubrovnik je prva luka u Hrvatskoj po broju posjeta stranih kruzera, u 2022. godini imala je 408 posjeta, druga po redu je luka Split sa 272 posjeta te slijede luke Zadar i Hvar.

Dubrovnik je najveća luka za kružna putovanja u Hrvatskoj i druga po veličini na Jadranu. U 2022. godini, Dubrovnik je posjetilo otprilike 400,000 tisuća putnika na kružnim putovanjima.¹²³ U 2019. godini Dubrovnik je imao 622 ticanja kruzera, a u 2022. godini, nakon pandemije COVID-19, taj se broj smanjio na 408 ticanja.¹²⁴ Zbog atraktivnosti i sve veće popularnosti dubrovačkog Starog grada i njegove ograničene površine, Dubrovnik se morao suočiti s prekomjernim turizmom. Kako bi se riješili problemi zagušenja i smanjili navigacijski, ekološki i društveni rizici, kružna putovanja moraju biti dobro planirana i kontrolirana. Lučka uprava provela je mjere kojima je ograničila broj putnika s kružnih putovanja i broj kruzera po danu.¹²⁵ Učinak ovih mjera može se vidjeti po usporedbi broja ticanja kruzera 2019. i 2022. godine.

Luka Split najveća je hrvatska putnička luka i druga najveća hrvatska luka za kružna putovanja. Geografski položaj Splita povoljan je radi blizine istaknutih destinacija za kružna putovanja (Dubrovnik, Kotor), a bogata povijesna baština čini ga konkurentnom i perspektivnom destinacijom na tržištu kružnih putovanja. Split je doživio izniman turistički

¹²² Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J., op.cit.

¹²³ *Number of cruise passengers in Dubrovnik, Croatia from 2009 to 2022*, 11.05.2023. <https://www.statista.com/statistics/888969/dubrovnik-call-cruise-passenger-numbers/> (27.08.2023.)

¹²⁴ *Number of cruise calls at the port of Dubrovnik, Croatia from 2009 to 2022*, 10.05.2023. <https://www.statista.com/statistics/889422/dubrovnik-total-cruise-calls/> (27.08.2023.)

¹²⁵ Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J., op.cit

uspjeh i razvio se od tranzitne trajektne luke do jedne od luka najvećih luka za kružna putovanja na Jadranu. U 2015. godini Split je imao 251.455 tisuća putnika s kružnih putovanja i 261 ticanja kruzera, u 2019. godini bilo je 359.955 tisuća putnika s kružnih putovanja i 282 ticanja kruzera. Kružna putovanja u Splitu započela su 2002. godine kada su Split posjetila 82 kruzera s 20.616 tisuća putnika. U razdoblju od 2007. do 2014. godine promet kružnih putovanja se gotovo utrostručio, međutim taj se broj smanjio u razdoblju od 2014. do 2016. godine zbog nedostataka vezova i kapaciteta za putnike. U 2017. godini dovršeno je proširenje lučke operativne obale i dva vanjska veza u sklopu projekta uređenja luke. Vezovi su opremljeni s prijelazima, sanitarnim čvorovima, pristupnom cestom i ostalom infrastrukturom za pružanje usluga putnicima.¹²⁶

Zadar je druga najveća trajektna luka u Hrvatskoj i treća po veličini luka za kružna putovanja. Zadar se nalazi u središnjem dijelu istočne jadranske obale i važno je hrvatsko prometno čvorište gdje se kontinentalni prometni koridori spajaju s Jadranskim morem. Smješten je na idealnom položaju, između najprometnijih luka za kružna putovanja na Jadranu, Venecije na sjeveru i Splita, Dubrovnika Kotora na jugu, što ga čini idealnom lukom za kružna putovanja. Zadarska luka ima potencijal da postane važna destinacija na tržištu kružnih putovanja zbog svoje bogate povijesne baštine i blizine poznatih svjetskih turističkih atrakcija i nacionalnih parkova, ali i zbog razvijene infrastrukture, cestovne i željezničke povezanosti te blizine međunarodne zračne luke. Zadar je 2022. godine posjetilo 143 kruzera. Procvat kružnih putovanja u Zadru uzrokovan je završetkom radova na lučkom operativnom prostoru, tj. terminalu u Gaženici. Novi terminal može istovremeno primiti tri kruzera. Izgradnjom novog terminala Zadar ima šansu da postane polazišna luka za kružna putovanja i konkurentna destinacija za kružna putovanja na Jadranu.¹²⁷

Rijeka je treći najveći grad u Hrvatskoj i oduvijek je bila tranzitno središte za turiste. Nalazi se u blizini bitnih turističkih destinacija kao što su Istra, Opatija, otoci Krk, Cres i Lošinj. Luka rijeka najveća je luka za teretni promet u Hrvatskoj, ali posljednjih godina počinje se razvijati i kao luka ticanja za kružna putovanja. U 2018. godini Rijeku je posjetilo 23.101 tisuće putnika s kružnih putovanja. Da bi se Rijeka dalje razvijala kao luka ticanja za kružna putovanja, mora ispuniti određene uvjete. Ti uvjeti su: dobra prometna povezanost, adekvatna infrastruktura, organizirani transport do turističkih destinacija u blizini i proširenje turističke ponude.¹²⁸

Krf svake godine posjeti više od 650.000 tisuća putnika s kružnih putovanja i primi više od 450 kruzera. S obzirom na te podatke, može se reći da je Krf jedno od najposjećenijih odredišta za kružna putovanja u Grčkoj i često odredište na jadranskim itinerarima. Krf kao destinacija za kružna putovanja putnicima nudi razne znamenitosti, muzeje i kulturne događaje. Kruzeri pristaju u Novoj luci (Neo Limani), samo nekoliko kilometara od glavne turističke atrakcije na otoku- Starog grada Krfa. Luka za kružna putovanja na Krfu nalazi se

¹²⁶ Ibidem

¹²⁷ Ibidem

¹²⁸ Jugović, A., Mudronja, G., Putina K.E.: *Port of Rijeka as Cruise Destination, Transactions on maritime science*, Sveučilište u Rijeci, 9,1, 2020. p. 63-71.

u velikom zaljevu i ima nekoliko vezova za kruzere. U zgradi terminala za kružna putovanja putnici mogu pronaći razne usluge i sadržaje.¹²⁹

4.4. VODEĆE KOMPANIJE ZA KRUŽNA PUTOVANJA NA JADRANU

Razlozi rasta industrije kružnih putovanja su: sve veći broj zainteresiranih putnika i pronalazak novih i neistraženih destinacija. Industrija kružnih putovanja ima potencijala za daljnji rast jer istraživanja pokazuju da su putnici koji idu na kružna putovanja vrlo vjerni kružnim putovanjima, 85% putnika izjavilo je da će vjerojatno ili sigurno opet ići na kružno putovanje. Mlađe generacije smatraju da su kružna putovanja bolja vrsta odmora od klasičnog turizma.¹³⁰

Kompanije za kružna putovanja trenutno na raspolaganju imaju 30 luka za kružna putovanja na Jadranu. Diversifikacija luka ticanja i atrakcija u njima ključni su za uspješne itinerare. Trenutno su luke Venecija i Bari glavne polazišne luke na Jadranu, a u konkurenciju ulazi i luka Trst sa malo manjim udjelom ukrcanih putnika.¹³¹ Luke za kružna putovanja koje nalaze na većini Jadranskih itinerara su: Venecija, Ravenna, Hvar, Dubrovnik, Split, Zadar, Krf, Kotor i Budva.¹³²

Česte su relacije koje spajaju Veneciju sa Splitom i Barijem te također drugim lukama poput Ravenne, Ancone i Zadra.¹³³ Relacije između luka za kružna putovanja prikazane su na slici 4. S desne strane slike brojevno je prikazana frekventnost linija između luka na Jadranu. Podebljanom žutom bojom označena su najfrekventnija putovanja, crvenom bojom označena su manje frekventna putovanja, a bijelom bojom putovanja kojih ima između 10 i 30 u 2016. godini.

¹²⁹ Corfu (Kerkyra) Cruise Port Guide and Review (2023)

<https://www.iqcruising.com/ports/europe/greece/corfu/index.html> (30.08.2023.)

¹³⁰ https://cruising.org/-/media/cli-media/research/2023/2023-clia-state-of-the-cruise-industry-report_low-res.ashx op.cit. p.7-23.

¹³¹ Bešković, B., Zanne, M.: *Assesing Home Port Potential of Selected Adriatic Ports*, *Transactions of Maritime Science*, University of Ljubljana, Faculty of Maritime Studies and Transportation, Ljubljana, 7, 2, 2018., p. 143-153.

¹³² *Best Adriatic Sea Cruise Ports & Best Things to Do* <https://www.adventurelife.com/mediterranean/articles/best-adriatic-sea-cruise-ports-best-things-to-do> (05.09.2023.)

¹³³ Adriatic Sea Tourism Report 2017. http://www.adriaticseaforum.com/2017/Public/RisposteTurismo_AdriaticSeaTourismReport2017.pdf (05.09.2023.)

Slika 4. Relacije kruzera na Jadranu

Izvor: http://www.adriaticseaforum.com/2017/Public/RisposteTurismo_AdriaticSeaTourismReport2017.pdf (05.09.2023.)

Na slici 4 prikazan je primjer Jadranskog itinerara jedne od najvećih svjetskih kompanija za kružna putovanja, *Royal Caribbean*. Slika 5 prikazuje popis 8 luka koje su dio itinerara. Kruzer se nakon ticanja u zadnju luku na itineraru vraća nazad u polazišnu luku.

Slika 5. Jadranski itinerar kompanije za kružna putovanja Royal Caribbean

ODLAZAK IZ		ONBOARD
Ravenna (Venecija), Italija		Istraživač mora
DAN	LUKA	
1	Ravenna (Venecija), Italija <i>Polazak u 17:00 sati</i>	
2	Split, Hrvatska <i>Od 8:00 do 19:00 sati</i>	
3	Bari, Italija <i>Od 8:00 do 19:00 sati</i>	
4	Dubrovnik, Hrvatska <i>Od 7:00 do 18:00 sati</i>	
5	Krf, Grčka <i>Od 8:00 do 17:00 sati</i>	
6	Sicilija (Messina), Italija <i>Od 8:00 do 19:00 sati</i>	
7	Napulj / Capri, Italija <i>Od 8:00 do 18:00 sati</i>	
8	Rim (Civitavecchia), Italija <i>Dolazak u 5:00 ujutro</i>	

* Redoslijed luka može varirati ovisno o datumu plovidbe.

Izvor: <https://www.royalcaribbean.com/cruises/itinerary/7-night-italy-adriatic-from-rome-civitavecchia-on-explorer/EX07BLQ-2975351823#step=0> (05.09.2023.)

Kruzer kreće iz Ravenne, zatim posjećuje Jadranske luke: Split, Bari, Dubrovnik, Krf te zatim odlazi u druge talijanske luke i na kraju se opet vraća u Ravennu. Kužno putovanje u trajanju je od tjedan dana. Kompanije za kružna putovanja najčešće Jadranske itinerare spoje sa lukama koje nisu na Jadranu kako bi putnicima pružili širu ponudu. *P&O Cruises* često povezuju luku za kružna putovanja u Malti sa jadranskim itinerarom.¹³⁴

Kompanije koje unutar svoje ponude nude kružna putovanja na Jadranu u sklopu sa ostalim regijama su: *Minion Lines*, *Fred Olsen Cruise Lines*, *Rhapsody of the Seas*, *Azmaria Journey*, *Carnival Cruises*, *Royal Caribbean Cruises*, *MSC Cruises*, *Costa Crociere*, *Cunard Line*, *Radisson Cruises*, *Celebrity Cruise*, *Fred Olsen Cruise Line*, *Club Med Cruises*, *Thomson Cruises* i *P & O Cruises*. Kompanije za kružna putovanja koja nude samo

¹³⁴ Ibidem

http://www.adriaticseaforum.com/2017/Public/RisposteTurismo_AdriaticSeaTourismReport2017.pdf (05.09.2023.)

Jadranska putovanja, bez uključivanja drugih regija su: *NorwegianCruise Line, MSC Cruises, Royal Caribbean, Katarina Line i Sea Drem Yacht Club*.¹³⁵

4.5. PERSPEKTIVA I ODRŽIVOST RAZVOJA KRUŽNIH PUTOVANJA NA JADRANU

Kružna putovanja su rastući segment u međunarodnoj turističkoj industriji. Prethodna istraživanja proučavala su ekonomske i kulturne utjecaje turističke industrije u cijelom svijetu, a posebno u glavnim turističkim područjima za krstarenja. Kružna putovanja počela su se pojavljivati pred kraj 19. st., u to vrijeme putnici su putovali na teretnim brodovima. Od davnog 19. st do danas, industrija za kružna putovanja se puno razvila, to se najbolje može primijetiti po kruzerima, koji su iz godine u godinu sve veći i veći. Nažalost, industrija kružnih putovanja ostavila je grozne posljedice na okoliš, a o održivosti se tek nedavno počelo ozbiljno pričati.¹³⁶

Negativne posljedice za okoliš izazvane kružnim putovanjima su¹³⁷: onečišćenje morskog dna, onečišćenje luka i obalnog područja, degradacija vodnih resursa, uništavanje morskih organizama, moguć negativan utjecaj na zdravlje ljudi na obali, neadekvatna briga za brodski otpad.

Održivi turizam je alternativna vrsta turizma koji prihvaća načela održivosti s obzirom na nosivost okoliša, društvenu odgovornost i integraciju turizma sa željama lokalnog stanovništva.¹³⁸ Kruzeri proizvode dodatan otpad za matične luke, doprinose onečišćenju mora, kopna i zraka, a time i uništavaju destinacije koje posjećuju. Kulturološko bogatstvo i prirodna ljepota regija za kružna putovanja imaju važnu ulogu za opstanak kružnih putovanja.

Industrija kružnih putovanja teži ugljičnoj neutralnosti do 2050. godine, iako će za postizanje tog cilja biti potrebni značajni inženjerski, opskrbeni i regulatorni naponi.¹³⁹ Neke kompanije su se već uključile u brigu za održivost, npr. kompanija za kružna putovanja *Carnival Corporation* napravila je izvještaj za 2022. godinu o održivosti njihovog poslovanja. U tom izvještaju navela je 6 točaka održivosti koje će nastojati ispuniti u nadolazećim godinama. Te točke su: klimatska akcija, kružna ekonomija, zdravlje i

¹³⁵ Benić, S.: Geoprometna analiza tokova putnika na kružnim putovanjima u Jadranu, Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, Rijeka, 2006.

¹³⁶ Genc, R.: *Environmental Sustainability and the Future of the Cruise Tourism: A Suggested Model*, *Journal of Cukurova University*, Faculty of Economics and Administrative Sciences, 22, 1. 2018, p. 107-114.

¹³⁷ Ibidem

¹³⁸ Johnson, D.: *Environmentally sustainable cruise tourism: a reality check*, *Marine Policy*, 24, 4, 2002. p.261-270.

¹³⁹ Golden, F.: *After COVID Restrictions, Cruises Are Back and Looking Toward the Future*, 27.04.2022. <https://www.afar.com/magazine/heres-what-the-future-of-cruising-looks-like> (23.07.2023.)

blagostanje putnika i posade, raznolikost, jednakost i uključenost, bioraznolikost i očuvanje okoliša.¹⁴⁰

Zbog geografskog položaja, infrastrukturnih ulaganja i razvijanja destinacija za kružna putovanja, Jadran ima obećavajuće perspektive za budućnost kružnih putovanja. Bogata kulturna baština, povijesna vrijednost, raznolikost, prirodne ljepote i poznate turističke lokacije stvorile su poznate destinacije za kružna putovanja, primjer takvih destinacija na Jadranu su Venecija i Dubrovnik, koji već dugo prednjače s brojem putnika. Kao rezultat toga, ove dvije najveće luke za kružna putovanja na Jadranu bore se s gradskom gužvom.¹⁴¹

Čisti kvantitativni rast, koji se mjeri po dolascima turista u određenu destinaciju, lokalno stanovništvo više ne doživljava kao pozitivnu stvar. Nedostatak ekološke, kulturne i društvene održivosti trajnog kvantitativnog rasta u razinama turističkih dolazaka u destinacije s ograničenim kapacitetom, zajedno sa rastom globalnog turizma, procvatom kružnih putovanja te pojavom niskotarifnih prijevoznika, ekološki sustav je trenutno preopterećen. Destinacije koje su opterećene kvantitativnim rastom broja turista morat će prihvatiti održivi razvoj turizma. Umjesto promocije destinacije za privlačenje više turista, kreatori politika i praktičari razmatraju kako usmjeriti putničke tokove na neke manje opterećene destinacije ili odabrati alternativnu vrstu turizma (npr. smanjiti negativne ekološke utjecaje) te ograničiti kvantitativni rast. Dobar primjer prekomjernog turizma je Venecija. U Veneciji je neodrživost kvantitativnog rasta putnika posebno vidljiva zbog limitiranog, ne proširivog i krhkog prostora. Nekontrolirani turizam ugrožava stari grad i njegovu kulturnu baštinu. Hrvatski obalni grad Dubrovnik također je istaknuti primjer štetnih učinka i problema vezanih uz prekomjerni turizam na Jadranskom moru. Zbog svoje predivne stare jezgre, procvata kružnih putovanja te popularnosti serije „Igra prijestolja“ koja je snimana u dijelom u Dubrovniku, kvantitativni rast turizma doveo je do prenapučenosti. Odgovor na to su mjere koje uključuju ograničavanje broja turista koji će biti primljeni u grad i ograničavanje mjesta za kruzere u gradskoj luci.¹⁴²

Venecija je postala oličenje destinacije koja se bori s prekomjernim turizmom. Grad je postao omiljeno mjesto za kružna putovanja u posljednjih dvadesetak godina zbog atrakcija destinacije. Gradska luka Venecija privlačna je i kompanijama za kružna putovanja zbog svojih deset terminala za kruzere, blizine međunarodne zračne luke i upravnih tijela koji potiču i ulažu u industriju kružnih putovanja. Iako su kružna putovanja išla u korist Veneciji donoseći prihode i otvarajući radna mjesta, ekološki i društveni utjecaji prijete gradu. Vlasti su morale osmisliti plan kako da Venecija i dalje nastavi primiti kruzere, a da

¹⁴⁰ Carnival: 2022 Sustainability Report Executive Summary <https://carnival-sustainability-2023.nyc3.digitaloceanspaces.com/assets/content/pdf/Carnival-Corp-2022-Sustainability-Report-Executive-Summary.pdf> (23.07.2023.)

¹⁴¹ Kovačić, M., Silveira, L., op.cit.

¹⁴² Panayiotopoulos, A., Pisano, C.: *Overtourism dystopias and socialist utopias: Towards an urban armature for dubrovnik*, *Tourism Planning and Development*, 16, 4, 2019. p.1-18.

ograniči negativne utjecaje industrije. Kružna putovanja odnosno gotovo 397 milijuna eura godišnje, od čega 221 milijun izravno stimulira lokalno gospodarstvo.¹⁴³

Trendovi potrošnje putnika pokazuju da tranzitni putnici (ukrcani u nekoj drugoj luci) troše prosječno 107 eura po posjetu Veneciji. Putnici koji se ukrcaju u Veneciji, a koji ne provedu noć u gradu potroše samo 47 eura budući da obično idu izravno od zračne luke do putničkog terminala. Međutim, ako putnik odluči prenoćiti prije ili nakon putovanja, potroši od 110 do 690 eura. Ove brojke su bitne jer novac koji putnici potroše podupire lokalno gospodarstvo i povećavaju privlačnost industrije kružnih putovanja kod lokalnog stanovništva. Osim gospodarskih koristi, kružna putovanja značajno pridonose zapošljavanju u Veneciji. U Veneciji je 3.700 zaposlenih u industriji kružnih putovanja. Prihodi od kružnih putovanja u Veneciji drastično su porasli od 2000. godine i do pandemije COVID-19 nisu pokazivali znakove usporavanja. Povećavanjem broja putnika povećavaju se i iznosi usluga kao npr. lučke pristojbe i cijene noćenja. Nažalost, sve to ima negativne posljedice na grad u obliku društvenih i ekoloških utjecaja, stvarajući značajni lokalni otpor prema kružnim putovanjima.¹⁴⁴

Unatoč nedavnim pomacima prema održivom turizmu, globalna industrija kružnih putovanja uzrokuje značajnu štetu za okoliš. Kruzeri ugrožavaju strukturni integritet Venecije svojim pogonskim vibracijama i uništavanjem kanala, zagađivanjem mora istiskivanjem vode i hidrodinamikom. Budući da kruzeri imaju masovne motore, oni proizvode vibracije koje uništavaju kopno i obalu Jadrana. Kruzeri plove kanalom *Giudecca* kako bi došli do različitih lučkih objekata u Veneciji. Kako bi stigli do glavnog terminala *Marittimi*, kruzeri moraju ploviti kroz veliki dio kanala *Giudecca*, a uz vibracije samih kruzera tu su i vibracije tegljača koji su potrebni da ih dovuku. Venecijski institut za istraživanje mora proveo je studiju kako bi se utvrdilo koliko kruzeri koji prolaze kanalom *Giudecca* utječu na brzinu venecijskih vodenih puteva. Rezultati su pokazali da nakon što je *Cost Serena*, brod od 952 stope prošao kanalom *Giudecca*, brzina vode porasla za 57.4%. Povećanje brzine vodnog puta uzrokuje eroziju zidova kanala. Kretanje kruzera kanalima također uzrokuje štetu istiskivanjem vode.¹⁴⁵ Osim štete za kanale i more, kruzeri zagađuju i zrak alarmantnim stopama, ispuštajući crni ugljik i štetne dizelske čestice koje ugrožavaju zdravlje lokalnog stanovništva. Crni ugljik drugi je vodeći uzrok globalnog zatopljenja, a čestice dizela su štetne za zdravlje. Uzrokuju hospitalizaciju, astmu, bronhitis te druge respiratorne i kardiovaskularne simptome kao i preranu smrt. Kruzeri koriste ogromne količine dizela, a sagorijevanjem dizela stvara se CO₂. Štete koje kruzeri ostavljaju za sobom, nepovratne su i opasne.¹⁴⁶

Mjere koje su donesene kako bi se smanjio negativnih utjecaja kružnih putovanja¹⁴⁷:

¹⁴³ ITF: *Cruise Shipping and Urban Development: The Case of Venice*, International Transport Forum Policy Papers, OECD Publishing, 26, Paris, 2016.

¹⁴⁴ <https://storymaps.arcgis.com/stories/066787c1db5841c38cf2185e1ac6c7f0> (24.07.2023.), op.cit.

¹⁴⁵ Scarpa, G.M., et al.: *The Effects of Ship Wakes in the Venice Lagoon and Implications for the Sustainability of Shipping in Coastal Waters*, Scientific Reports, Italija, 9, 1, 2019.

¹⁴⁶ O'Brien, C., et al.: *Cruise Control: Cruise Ships Influencing the City of Venice*, An Interactive Qualifying Project Report, Worcester Polytechnic Institute, Venecija, 2010.

¹⁴⁷ <https://storymaps.arcgis.com/stories/066787c1db5841c38cf2185e1ac6c7f0> (24.07.2023.), op.cit.

- brodovima težim od 1000 tona zabranjen je ulazak u centar grada,
- poticanje kompanija za kružna putovanja da koriste goriva koja su manje štetna,
- pritisak na Europski parlament da donese mjere za smanjivanje negativnih utjecaja kružnih putovanja,
- promjena ruta kojima brodovi stižu do gradske luke.

Na hrvatskom dijelu Jadrana, najpoznatija luka za kružna putovanja je Dubrovnik. Dubrovnik ima sličan problem kao i Venecija. Dubrovnik je grad koji ima jedinstveni spoj povijesti i suvremenosti. Njegova bogata kulturna baština, različiti građevinski i stilovi, mnogi kulturološki događaji, filmske atrakcije (Igra prijestolja), mediteranski okusi i vrhunski smještaj privlače milijune turista svake godine. To ga čini odličnom destinacijom za kružna putovanja. U 2013. godini u Dubrovniku je bilo više od milijun putnika s kruzera, što je rezultiralo time da je više od 10 tisuća posjetitelja bilo u gradskoj jezgri odjednom. Turisti su se počeli žaliti zbog prekomjernog turizma i nekontroliranog razvoja. Grad je postao žrtva vlastitog uspjeha. U takvom kaosu, mnogi posjetitelji nisu mogli u potpunosti doživjeti grad.¹⁴⁸

Slika 6. Gužva u luci za kružna putovanja u Dubrovniku i prekomjeran turizam u gradu Dubrovniku

Izvor: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/dubrovnik-je-prelomio-od-iduceg-ljeta-kraj-guzvi-na-stradunu-novom-odlukom-bit-ce-prepolovljen-broj-putnika-s-kruzera-koji-dnevno-ulaze-u-grad-7889196>

(08.09.2023.)

¹⁴⁸ *Once Overrun, Dubrovnik Plans for Sustainability* <https://www.gstcouncil.org/once-overrun-dubrovnik-plans-for-sustainability/> (31.07.2023.)

Potrošnja putnika, posade i kompanija za kružna putovanja bez sumnje donose značajnu dobit Dubrovniku. Ekonomski gledano i grad Dubrovnik i luka Dubrovnik ostvaruju veliku zaradu od kružnih putovanja. Prihod raste svake sezone i postižu se novi rekordi. Usprkos ekonomskim dobitima, kružna putovanja imaju izravne i neizravne utjecaje na okoliš. Emisije štetnih ispušnih plinova i spaljivanje otpada zagađuju okoliš. Otpadi koji su specifični za kruzere su siva voda, kaljužna voda i balastna voda. Siva voda (voda iz kupaonica) se najčešće ispušta u more. Kaljužna voda i otpad ne smiju se ispuštati u more, kompanije za kružna putovanja moraju usvojiti pravila za zbrinjavanje otpada. S druge strane, Dubrovnik nema dobar sustav za prikupljanje i zbrinjavanje otpada. Nema jasan i konkretan plan za recikliranje i sortiranje otpada koji dolazi s kruzera.¹⁴⁹

Bitan cilj za dubrovačku lučku upravu je da se pokuša ograničiti broj putnika s kruzera. Stoga su donesene mjere i pravila kako bi se zaštitio grad od prekomjernog turizma. Jedna od prvih mjera, donesena 2018. godine je ograničavanje broja putnika sa kruzera na 8 000 putnika na dan. U praksi ovo pravilo bilo je uspješno, Dubrovačka lučka uprava dala je informaciju da se u 2019. godini taj broj prešao samo 18 puta, u ljetnim mjesecima, ali u tih 18 puta, broj putnika niti jednom nije prešao 10 000 putnika.¹⁵⁰ Kako bi kružna putovanja u Dubrovniku bila održiva, zaključeno je da bi se istovremeno trebalo prihvatiti maksimalno dva kruzera kako bi se očuvala stara, gradska jezgra i infrastruktura, a da se u isto vrijeme ne umanjuje kvaliteta života lokalnog stanovništva. Stroge mjere za održiv turizam Dubrovnika promijenile su i način poslovanja kompanija za kružna putovanja. Dubrovačka lučka uprava zahtjeva od hrvatskih vlasti i kompanija za kružna putovanja da Dubrovnik kao destinaciju za kružna putovanja koriste s posebnom pažnjom i reklamiraju kao održivu destinaciju.¹⁵¹

¹⁴⁹ Nadramija, M.: *Cruise Tourism in Dubrovnik: Economic Benefits and Social Impacts*, Završni rad, RIT, 2018.

¹⁵⁰ Lučka uprava Dubrovnik <https://www.portdubrovnik.hr/naslovna> (05.08.2023.)

¹⁵¹ Matić Božić, S.: *Održivi razvoj kruzing turizma*, završni specijalistički, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula 2023.

5. ZAKLJUČAK

Kružna putovanja su najbrže rastući segment turizma što se može i zaključiti po konstantnom rastu broja putnika i po sve većim kruzima na tržištu. Kružna putovanja nisu samo prijevoz brodom između turističkih destinacija, već i sve dodatne usluge koje se putnicima nude na kruzima. Industrija kružnih putovanja doživjela je veliki udarac 2020. godine pojavom pandemije COVID-19. Dvije godine kompanije za kružna putovanja nisu mogle poslovati. Industrija kružnih putovanja počela se oporavljati 2022. godine. U 2022. godini, broj putnika vraća se na razine prije pandemije. U usporedbi s 2021. godinom, broj putnika 2022. godine porastao je za 329%.

Carnival (45% tržišnog udjela) *Royal Caribbean* (25% tržišnog udjela) i *Norwegian Cruise Line* (15% tržišnog udjela) vodeće su svjetske kompanije za kružna putovanja. Svaka od tih kompanija ima svoje podružnice, tj. kompanije „kćerke“ koje su također poznati svjetski brendovi za kružna putovanja. Sve vodeće kompanije za kružna putovanja porijeklom su iz SAD-a, a razlog tome je što su kružna putovanja najpopularnija među stanovnicima SAD-a, stoga su se kompanije razvile tamo sukladno potražnji na tržištu. *Carnival* posjeduje ukupno 98 kruzera čiji je ukupan kapacitet 240.404 putnika, *Royal Caribbean* ima 50 kruzera koji mogu primiti 121.700 putnika, *Norwegian* ima 28 kruzera čiji je kapacitet 58.400 putnika.

Prosječna dobna starost putnika na kružnim putovanjima u svijetu je 48 godina, međutim iz ankete koju je CLIA provela 2022. godine doznaje se da je sve više mlađih generacija također zainteresirano za kružna putovanja. 58% putnika na kružnim putovanjima u svijetu zaposleno je na puno radno vrijeme, a 65% putnika završilo je fakultet.

Svjetske regije za kružna putovanja su: Karibi, Mediteran, Sjeverna Europa, Sjeverna Amerika, Južna Amerika, Azija i Pacifik. Karibi su najposjećenija regija za kružna putovanja, u 2022. godini Karibe je posjetilo 9 004.2 milijuna putnika. Mediteran je druga regija po posjećenosti s kružnih putovanja, u 2022. godini Mediteran je posjetilo 2 628.6 milijuna putnika. Sjevernu Ameriku 2022. godine posjetilo je 12.592.000 putnika s kružnih putovanja, najčešća nacionalnost putnika na kružnim putovanjima u cijelom svijetu je SAD. a najčešće putuju na Karibe. Najveća luka za kružna putovanja u Sjevernoj Americi je luka Canaveral. Europa je druga po broju posjećenosti na kružnim putovanjima, u 2022. godini posjetilo ju je 5.726.000 putnika. Na kružna putovanja iz Europe najčešće idu Nijemci. Najveće luke za kružna putovanja u Europi su Barcelona i Rim. Na kružnim putovanjima u Južnoj Americi u 2022. godini bilo je 477 000 putnika. Azija i Pacifik nisu često posjećeni na kružnim putovanjima, a razlog tome je velika udaljenost od Europskog i Američkog tržišta.

Dvije glavne svjetske regije za kružna putovanja su Karibi i Mediteran. Te dvije regije najpovoljnije su za kružna putovanja radi svoje ljepote, ali i zbog mogućnosti cjelogodišnjih kružnih putovanja. Mediteran se dijeli na podregije: zapadni Mediteran, istočni Mediteran i

Jadran. Najveći broj putnika na Mediteranu zabilježen je 2019. godine kada je Mediteran posjetilo 31.15 milijuna putnika s kružnih putovanja. U rekordnoj 2019. godini u Mediteranskoj luci bilo je 13.596 kruzera, a u 2022. godini 14.588 kruzera. Mediteranska regija koja je najposjećenija na kružnim putovanjima je Italija, koja je 2019. godine primila 8.500 putnika s kružnih putovanja. Nakon nje su po broju putnika Španjolska, Francuska i Grčka. Od sve tri navedene mediteranske regije, Jadran je najbrže rastuća regija za kružna putovanja po broju putnika i po broju ticanja kruzera. Posebno su bitni središnji i južni dio istočne obale Jadrana. Jadran trenutno ima luka za kružna putovanja.

Do kraja 2023. godine, *Adriatic Sea Tourism Report* predviđa da će u jadranskim lukama za kružna putovanja biti 4.53 milijuna putnika s kružnih putovanja, što je više u odnosu na 2022. godinu, kada je jadranske luke posjetilo 3.62 milijuna putnika s kruzera. Do kraja 2023. godine očekuje se 3.030 ticanja kruzera u jadranske luke, dok ih je u 2022. godini bilo 2.999. U 2022. godini, 82 strana kruzera uplovila su u hrvatske luke. Na tim kruzima bilo je 634.000 putnika.

Jadran najviše posjećuju putnici iz SAD-a, Španjolske i Velike Britanije. Putnici s kružnih putovanja na Jadranu najčešće vrijeme provode u ugostiteljskim objektima, trgovinama i u razgledavanju destinacije. Prosječna dob putnika na kružnim putovanjima Jadranom kreće se od 40-50 godina.

Najviše putnika na kružnim putovanjima Jadranom ima Italija, ali najviše ticanja kruzera ima Hrvatska. To je zato jer Hrvatska ima puno više luka za kružna putovanja na Jadranu nego što ih ima Italija. Najbitnije luke za kružna putovanja na Jadranu su: Venecija, Bari, Kotor, Dubrovnik, Split, Zadar i Krf. Luka za kružna putovanja koja ima veliki potencijal da postane vodeća luka na Jadranu je luka Rijeka. Venecija, Bari i Trst glavne su polazišne luke na Jadranu. Česte su relacije koje spajaju Veneciju sa Splitom i Barijem te također drugim lukama poput Ravenne, Ancone i Zadra.

Kompanije koje unutar svoje ponude nude kružna putovanja na Jadranu u sklopu sa ostalim regijama su: *Minion Lines, Fred Olsen Cruise Lines, Rhapsody of the Seas, Azmara Journey, Carnival Cruises, Royal Caribbean Cruises, MSC Cruises, Costa Crociere, Cunard Line, Radisson Cruises, Celebrity Cruise, Fred Olsen Cruise Line, Club Med Cruises, Thomson Cruises i P & O Cruises*. Kompanije za kružna putovanja koja nude samo Jadranska putovanja, bez uključivanja drugih regija su: *NorwegianCruise Line, MSC Cruises, Royal Caribbean, Katarina Line i Sea Drem Yacht Club*.

Venecija i Dubrovnik vodeće su luke za kružna putovanja na Jadranu, ali zato se i bore s gradskom gužvom. Zbog sve većeg broja putnika i negativnih posljedica koje kružna putovanja ostavljaju na okoliš, Venecija i Dubrovnik uvode održivi turizam. Luka za kružna putovanja u Veneciji smještena je u samom centru Venecije. Da bi došli do centra, kruzeri moraju ploviti uskim i plitkim kanalima. Kako bi se to izbjeglo, Venecija je donijela mjere koje kažu da veliki kruzeri ne mogu uploviti u gradsku luku nego u teretnu luku izvan grada, kruzeri bi trebali težiti korištenju alternativnih goriva i promjena ruta kojima mali kruzeri stižu do gradske luke. Dubrovnik ima problem prekomjernog turizma. Kako bi riješili taj

problem lučka uprava u Dubrovniku odredila je da po danu Dubrovnik smije posjetiti samo 8 000 putnika s kružnih putovanja.

Slijedom provedenog istraživanja, dokazana je hipoteza da Jadran predstavlja značajnu i brzorastuću regiju Mediterana u kontekstu tržišta kružnih putovanja. U kontekstu optimističnih prognoza i daljnjeg povećanja tokova putnika na kružnim putovanjima Jadranom, potrebno je voditi računa o svim aktivnostima koje su nužne za održivost kružnih putovanja Jadranom, posebice u vodećim lukama za kružna putovanja Jadranom.

LITERATURA

1. KNJIGE

- 1) Asić, A., et al.: Nautički turizam Hrvatske, Redak, Split, 2015.
- 2) Avcikurt, C., et al.: Global Issues and Trends in Tourism, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2016.
- 3) Notteboom, T., Pallis, A., Rodrigue, J.P.: Economics, Management and Policy, Routledge, New York, 2022.
- 4) Peručić, D: Cruising-turizam razvoj, strategije i ključni nositelji, Sveučilište u Dubrovniku, Dubrovnik 2013.

2. POGLAVLJE U KNJIZI

- 1) Akdag, G., Yagci, K.: Cruise Tourism in the Mediterranean u Global Issues and Trend in Tourism, St. Kliment Ohridski University Press Sofia, Sofia, 2016. p.527-534.
- 2) Notteboom, T., Pallis, A., Rodrigue, J.P.: Cruise Ports u Port Economics, Management and Policy, Routledge, New York, 2022.

3. ČLANCI

- 1) Barkidija Sotošek, M., Gračan, D., Jugović, A.: Croatian ports of international economic interest with a focus on the tourism development perspective of the Port of Zadar, Pomorstvo, Sveučilište u Rijeci, Rijeka 36, 1, 2022. p.74-84.
- 2) Beškovnik, B., Zanne, M.: Assessing Home Port Potential of Selected Adriatic Ports, Transactions of Maritime Science, University of Ljubljana, Faculty of Maritime Studies and Transportation, Ljubljana, 7, 2, 2018., p. 143-153.
- 3) Čorluka, G., Peronja, I., Tubić, D.: Cruise Port Passenger Flow Analysis: a Cruise Port Governance Perspective, Naše more, Sveučilište u Splitu, Split, 2020. 67, 3, p.181-191.
- 4) Dorigatti J., Perić T., Mrčelić G.J.: Cruise Industry Trends and Cruise Ships' Navigational Practices in the Central and South Part of the Adriatic East Coast Affecting Navigational Safety and Sustainable Development, Applied Sciences. Sveučilište u Splitu, Pomorski fakultet Split, Split, 12, 14, 2022.
- 5) Genc, R.: Environmental Sustainability and the Future of the Cruise Tourism: A Suggested Model, Journal of Cukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, 22, 1. 2018, p. 107-114.
- 6) ITF: Cruise Shipping and Urban Development: The Case of Venice, International Transport Forum Policy Papers, OECD Publishing, 26, Paris, 2016.
- 7) Johnson, D.: Environmentally sustainable cruise tourism: a reality check, Marine Policy, 24, 4, 2002. p.261-270.

- 8) Jugović, A., Mudronja, G., Putnina K.E.: Port of Rijeka as Cruise Destination, Transactions on maritime science, Sveučilište u Rijeci, 9,1, 2020. p. 63-71.
- 9) Jugović, A., Sciozzi, D., Poletan Jugović, T.: Structural analysis of cruise passenger traffic in the world and in the Republic of Croatia, Pomorstvo, Pomorski Fakultet u Rijeci, 29, 1, 2015.
- 10) Kovačić, M., Silveira, L.: Cruise tourism: Implications and impacts on the destinations of Croatia and Portugal, Pomorstvo, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet u Rijeci, Rijeka, 34, 1, 2020, p. 40-47.
- 11) Panayiotopoulos, A., Pisano, C.: Overtourism dystopias and socialist utopias: Towards an urban armature for dubrovnik, Tourism Planning and Development, 16, 4, 2019. p.1-18.
- 12) Scarpa, G.M., et al.: The Effects of Ship Wakes in the Venice Lagoon and Implications for the Sustainability of Shipping in Coastal Waters, Scientific Reports, Italija, 9, 1, 2019.
- 13) World Health Organization: Operational considerations for managing COVID-19 cases or outbreaks on board ships, 2020.
- 14) Zhou, J., et al.: The impacts of COVID-19 on the cruise industry based on an empirical study in China, Mar Policy, PMC, 153, 2023, p.1.

4. INTERNETSKI IZVORI

- 1) *11 Major Cruise Ports in Asia* <https://www.rifeconsultancy.com/major-cruise-ports-asia/> (19.08.2023.)
- 2) *About MSC Cruises* <https://www.msccruisesusa.com/about> (13.08.2023.)
- 3) *Adriatic Sea Port Map*
http://www.worldportsource.com/waterways/Adriatic_Sea_7.php (03.09.2023.)
- 4) *Adriatic Sea Tourism Report 2017.*
http://www.adriaticseaforum.com/2017/Public/RisposteTurismo_AdriaticSeaTourismReport2017.pdf (05.09.2023.)
- 5) *Adriatic Sea Tourism Report 2023.*
https://www.risposteturismo.it/wpcontent/uploads/2019/09/AdriaticSeaTourismReport2023_ExecutiveSummary.pdf (01.09.2023.)
- 6) Ahmed, Z.: *10 Major Cruise Ports in Europe*, 29.07.2022.
<https://www.marineinsight.com/know-more/10-major-cruise-ports-in-europe/> (19.08.2023.)
- 7) *Asia Cruises*
<https://www.cruisecritic.co.uk/cruiset/cruiseitineraries.cfm?port=117&stay=1&psfrom=1> (19.08.2023.)
- 8) *Bari, Italy* <https://www.cruisemapper.com/ports/bari-port-73> (27.08.2023.)
- 9) *Best Adriatic Sea Cruise Ports & Best Things to Do* <https://www.adventure-life.com/mediterranean/articles/best-adriatic-sea-cruise-ports-best-things-to-do> (05.09.2023.)

- 10) *Best Cruise Lines in Caribbean* <https://travel.usnews.com/cruises/best-cruise-lines-in-the-caribbean/> (21.08.2023.)
- 11) *Best Cruise Lines in the Mediterranean* <https://travel.usnews.com/cruises/best-cruise-lines-in-the-mediterranean/> (19.08.2023.)
- 12) *Carnival: 2022 Sustainability Report Executive Summary* <https://carnival-sustainability-2023.nyc3.digitaloceanspaces.com/assets/content/pdf/Carnival-Corp-2022-Sustainability-Report-Executive-Summary.pdf> (23.07.2023.)
- 13) Callais, T.: *How Much a Cruise Costs in 2023*, 21.10.2023. <https://www.cruzely.com/how-much-a-cruise-costs-in-2020/> (03.09.2023.)
- 14) *Caribbean Ports* <https://www.celebritycruises.com/int/destinations/caribbean-cruises/ports> (21.08.2023.)
- 15) Castillo, A.: *A Necessary Evil: The Cruise Industry in Venice*, 25.11.2020. <https://storymaps.arcgis.com/stories/066787c1db5841c38cf2185e1ac6c7f0> (27.08.2023.)
- 16) CLIA <https://www.cruiseinfohub.com/> (13.08.2023.)
- 17) CLIA: *2022 Asia Market Report* <https://cruising.org/-/media/cliamedia/research/2023/cliamedia-005-overview-asia---region-market-report---top-5-w-covers.ashx> (19.08.2023.)
- 18) CLIA: *2022 Europe Market Report* <https://cruising.org/-/media/cliamedia/research/2023/2022-1r-cliamedia-002-europe-region-market-report.ashx> (19.08.2023.)
- 19) CLIA: *2022 Global Market Report, 2023*. <https://cruising.org/-/media/cliamedia/research/2023/2022-1r-cliamedia-001-overview-global-final.ashx> (22.06.2023.)
- 20) CLIA: *2022 North America Market Report* <https://cruising.org/-/media/cliamedia/research/2023/2022-1r-cliamedia-002-north-america-region-market-report.ashx> (18.08.2023.)
- 21) CLIA: *2022 South America Market Report* <https://cruising.org/-/media/cliamedia/research/2023/2022-1r-cliamedia-002-south-america-region-market-report.ashx> (19.08.2023.)
- 22) CLIA: *Alaska at Glance* <https://akcruise.org/economy/alaska-at-a-glance/> (18.08.2023.)
- 23) CLIA: *State of the Cruise Industry 2023* https://cruising.org/-/media/cliamedia/research/2023/2023-clia-state-of-the-cruise-industry-report_low-res.ashx (08.08.2023.)
- 24) *Corfu (Kerkyra) Cruise Port Guide and Review (2023)* <https://www.iqcruising.com/ports/europe/greece/corfu/index.html> (30.08.2023.)
- 25) Crow, M.: *Compare: 12 Best Cruise Ships in the Caribbean*, 21.01.2020. <https://www.cruise critic.co.uk/articles/compare-10-best-cruise-ships-in-the-caribbean?stay=1&posfrom=1> (21.08.2023.)
- 26) *Cruise industry worldwide- statistics and facts*, 31.08.2023. <https://www.statista.com/topics/1004/cruise-industry/#topicOverview> (18.08.2023.)
- 27) *Cruise Lines- The Big Three* <https://cruiselowdown.com/the-big-three-cruise-companies> (22.06.2023.)

- 28) *Cruise Ports 2011*. <https://resourcewatch.org/data/explore/Cruise-Ports?section=Discover&selectedCollection=&zoom=3.0000000000000115&lat=22.123787061977293&lng=64.09851758046848&pitch=0&bearing=0&basemap=dark&labels=light&layers=%255B%257B%2522dataset%2522%253A%2522e2aa09eb-c82e-4977-b614-ef71da5936ce%2522%252C%2522opacity%2522%253A1%252C%2522layer%2522%253A%252228b1dcd4-14d9-415f-9b60-5ce46b468211%2522%257D%255D&aoi=&page=1&sort=most-viewed&sortDirection=-1> (12.08.2023.)
- 29) *Cruise Ports in Croatia* <https://www.whatsinport.com/Croatia.html> (27.08.2023.)
- 30) Državni zavod za statistiku: *Stranih brodova za kružna putovanja više u 2022. u odnosu na 2021.*, 06.02.2023. <https://dzs.gov.hr/vijesti/stranih-brodova-za-kruzna-putovanja-vise-u-2022-u-odnosu-na-2021/1419> (03.09.2023.)
- 31) *Dubrovnik Cruise Port* <https://cruiseports.ca/croatia/dubrovnik-cruise-terminal.html> (03.09.2023.)
- 32) *Europe - Northern Europe Cruise Guide and Reviews* <https://cruiseline.com/destination/europe-northern-europe> (19.08.2023.)
- 33) *Facts About Port of Koper, Slovenia* <https://www.kopertours.eu/facts-about-port-of-koper-slovenia> (27.08.2023.)
- 34) Golden, F.: *After COVID Restrictions, Cruises Are Back and Looking Toward the Future*, 27.04.2022. <https://www.afar.com/magazine/heres-what-the-future-of-cruising-looks-like> (23.07.2023.)
- 35) IMO: *Safety and environmental standards on passenger ships* <https://www.imo.org/en/MediaCentre/HotTopics/Pages/passengership-default.aspx> (03.09.2023.)
- 36) LaCharles, J.: *Sailing Towards Excellence: How Cruise Lines Deliver High-Quality Customer Service*, 06.04.2023. <https://www.linkedin.com/pulse/sailing-towards-excellence-how-cruise-lines-deliver-customer-james/> (03.09.2023.)
- 37) Law Insider: *Cruise passenger definition* <https://www.lawinsider.com/dictionary/cruise-passenger> (07.07.2023.)
- 38) *Leading Passenger source countries in the global cruise industry in 2019*, 24.02.2021. <https://www.statista.com/statistics/287114/cruise-passenger-share-by-source-country/> (07.08.2023.)
- 39) Lučka uprava Dubrovnik <https://www.portdubrovnik.hr/naslovna> (05.08.2023.)
- 40) Ma, H.: *Ocean Liners vs Cruise Ship- What are the Differences?*, 08.03.2022. <https://www.cruisehive.com/ocean-liner-vs-cruise-ship/67194> (22.06.2023.)
- 41) Marine Insight: *What is a Cruise Ship?*, 29. Travanj, 2021. <https://www.marineinsight.com/types-of-ships/what-is-a-cruise-ship/> (13.08.2023.)
- 42) MedCruise Statistics 2022 <https://www.medcruise.com/news/3d-flip-book/medcruise-statistic-report-2022> (22.08.2023.)
- 43) *Mediterranean Ports* <https://www.celebritycruises.com/int/destinations/mediterranean-cruises/ports> (21.08.2023.)

- 44) *Mediterranean Sea* <https://www.cruiseandsea.com/destinations/mediterranean-cruise/> (19.08.2023.)
- 45) *Number of calls at selected cruise ports in the Adriatic Sea in 2019* <https://www.statista.com/statistics/622905/adriatic-cruise-ports-by-number-of-port-calls/> (27.08.2023.)
- 46) *Number of cruise calls at the port of Dubrovnik, Croatia from 2009 to 2022*, 10.05.2023. <https://www.statista.com/statistics/889422/dubrovnik-total-cruise-calls/> (27.08.2023.)
- 47) *Number of cruise passengers in Dubrovnik, Croatia from 2009 to 2022*, 11.05.2023. <https://www.statista.com/statistics/888969/dubrovnik-call-cruise-passenger-numbers/> (27.08.2023.)
- 48) *Once Overrun, Dubrovnik Plans for Sustainability* <https://www.gstcouncil.org/once-overrun-dubrovnik-plans-for-sustainability/> (31.07.2023.)
- 49) *Our brands* <https://www.carnivalcorp.com/corporate-information/our-brands/> (13.08.2023.)
- 50) *Our brand* <https://www.royalcaribbean.com/about-us> (13.08.2023.)
- 51) Saltzman, D.: *Cruise Passenger Demographics: Who will be on My Cruise* 08.01.2020. <https://www.cruisecritic.co.uk/articles/cruise-passenger-demographics-who-will-be-on-my-cruise?stay=1&posfrom=1> (08.08.2023.)
- 52) *Sarande, Albania* <https://www.cruisemapper.com/ports/sarande-port-312> (27.08.2023.)
- 53) Shah, S.: *The Cruise Industry is back- and Breaking Pre-Pandemic Travel Records*, *Time*, 2023., online: <https://time.com/6263225/cruise-covid-19-protocols/> (05.07.2023.)
- 54) Silverstein, E.: *Mediterranean cruise guide: Best itineraries, planning tips and things to do*, 22.04.2022. <https://thepointsguy.com/guide/mediterranean-cruise-guide/> (23.08.2023.)
- 55) Silverstein, E.: *What's the Best Cruise Ship Size for You?*, 30.09.2022. <https://www.cruisecritic.co.uk/articles/whats-the-best-cruise-ship-size-for-you> (15.08.2023.)
- 56) *South America Cruises* <https://www.cruiseguru.com.au/south-america-cruises/> (19.08.2023.)
- 57) *South America Ports* <https://www.celebritycruises.com/int/destinations/south-america-cruises/ports> (19.08.2023.)
- 58) *South Pacific cruise ports* <https://cruiseline.com/destination/south-pacific/ports> (19.08.2023.)
- 59) *Tender* <https://cruise.blog/terms/tender> (15.08.2023.)
- 60) *Tourism*, 2023. <https://croatia.eu/index.php?view=article&id=34&lang=2> (04.07.2023.)
- 61) *Travel opportunities* <https://www.studyincroatia.hr/why-croatia/travel-opportunities/> (04.07.2023.)
- 62) Tunney, D.: *Top 10 Busiest US Cruise Homeports*, 07.07.2023. <https://www.cruisehive.com/busiest-us-cruise-homeports/101284> (18.08.2023)

- 63) *Types of Cruise Ships* <https://www.windrosenetwork.com/The-Cruise-Industry-Types-of-Cruise-Ships> (13.08.2023.)
- 64) UNESCO: *World Heritage Online Map Platform* https://experience.arcgis.com/experience/aeae427b3c5045a6a4c72a93ab1d1280?data_id=dataSource_1-prd_whc_sites_dossiers_elements_6962%3A4594 (27.08.2023.)
- 65) *What Is a Market Economy and How Does It Work?*, 07.04.2022. <https://www.investopedia.com/terms/m/marketconomy.asp> (03.09.2023.)
- 66) Williamson, J.: *Best cruises in the US*, 18.10.2022. <https://www.thetimes.co.uk/travel/best-cruises-usa> (18.08.2023.)
- 67) Williamson, J.: *Best Mediterranean cruises*, 13.09.2022. <https://www.thetimes.co.uk/travel/best-cruises-mediterranean> (23.08.2023.)
- 68) Wilson, A.: *How do cruise lines make money*, 17.08.2023. <https://finty.com/us/business-models/cruise-lines/> (13.08.2023.)
- 69) <https://www.ncl.com/fr/en/> (13.8.2023.)

5. OSTALI IZVORI

- 1) BeniĆ, S.: Geoprometna analiza tokova putnika na kružnim putovanjima u Jadranu. Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, Rijeka, 2017.
- 2) Institut za Hrvatski jezik i jezikoslovlje: Natuknica Kružno putovanje, Struna, Dubrovnik <http://struna.ihjj.hr/naziv/kruzno-putovanje/19064/> (09.09.2023.)
- 3) K. Atherley: *The Importance of Tourism Infrastructure, Barbados Port*, prezentacija, 2014.
- 4) Matić Božić, S.: *Održivi razvoj kruzing turizma, završni specijalistički*, Sveučilište u Puli, Sveučilište Jurja Dobrile, Pula, 2023.
- 5) Nadramija, M.: *Cruise Tourism in Dubrovnik: Economic Benefits and Social Impacts*, Završni rad, RIT, Dubrovnik, 2018.
- 6) Natuknica Adriatic Sea, Encyclopaedia Britannica, 2013. <https://www.britannica.com/place/Po-River> (04.07.2023.)
- 7) O'Brien, C., et al.: *Cruise Control: Cruise Ships Influencing the City of Venice*, An Interactive Qualifying Project Report, Worcester Polytechnic Institute, Venecija, 2010.
- 8) *Pravilnik o uvjetima koje mora ispunjavati brod i brodar za obavljanje javnog prijevoza u linijskom obalnom pomorskom prometu*, Narodne novine Republike Hrvatske, Zagreb, 26/2014
- 9) Materijali e- kolegija „*Ekonomika i organizacija pomorskoputničkog prometa*“ objavljeni na platformi za e- učenje Merlin , Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, 2023.
- 10) Materijali e- kolegija „*Prometni tokovi putnika*“ objavljeni na platformi za e- učenje Merlin , Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, 2023.

- 11) Tokalić, I.: Kružna putovanja – krstarenja, Završni rad, Veleučilište u Karlovcu, Karlovac, 2016.
- 12) Trkulja, I.: Tehničko-tehnološke značajke kruzer brodova, Sveučilište u Rijeci, Pomorski fakultet, Rijeka, 2021.

POPIS TABLICA

Tablica 1. Vodeće svjetske luke za kružna putovanja prema broju putnika (u milijunima).....	12
Tablica 2. Svjetske kompanije za kružna putovanja i popis njihovih podružnica.....	15
Tablica 3. Putnički promet u vodećim regijama za kružna putovanja 2019.-2022. godine.....	25
Tablica 4. Broj putnika na kružnim putovanjima i broj ticanja kruzera u Mediteranskim lukama za kružna putovanja od 2019. do 2022. godine.....	29
Tablica 5. Najposjećenije države na Mediteranu po broju putnika s kružnih putovanja od 2019. do 2022. godine (u milijunima).....	31
Tablica 6. Prognoza putničkog prometa (u mil. putnika) i broja ticanja kruzera u Jadranu za 2023. godinu	39
Tablica 7. Čimbenici formiranja tokova putnika na kružnim putovanjima	41
Tablica 8. Države na Jadranu po broj putnika i ticanja kruzera u 2022. godini	44

POPIS GRAFIKONA

Grafikon 1. Struktura putnika na kružnim putovanjima u svijetu prema dobnim skupinama	7
Grafikon 2. Interes putnika za kružnim putovanjima po generacijama	8
Grafikon 3. Struktura tržišta za kružna putovanja prema vodećim kompanijama u 2021. godini	16
Grafikon 4. Broj putnika na kružnim putovanjima u Mediteranom od 2000. do 2022. godine (u milijunima).....	28
Grafikon 5. Vodeće luke za kružna putovanja u Mediteranu po broju putnika u 2022. godini	32
Grafikon 6. Broj ticanja kruzera za luke srednjeg i južnog dijela istočne obale Jadrana od 2015. do 2019. godine	36
Grafikon 7. Putnički promet na kružnim putovanjima srednjim i južnim dijelom istočnog Jadrana od 2015. do 2019. godine	37
Grafikon 8. Sezonalnost u Jadranskim lukama Split, Dubrovnik i Kotor s obzirom na broj ticanja kruzera od 2017 do 2018. godine (u %).....	40
Grafikon 9. Promet putnika s kružnih putovanja u luci Venecija od 2012. do 2022. godine.....	46
Grafikon 10. Broj posjeta stranih kruzera u vodećim lukama za kružna putovanja u RH u 2022. godini.	47

POPIS SLIKA

Slika 1. Avanturistički kruzer na ekspediciji.....	18
Slika 2. Nacionalnost putnika iz Europe koji najviše putuju na kružnim putovanjima	22
Slika 3. Luke za kružna putovanja na Jadranu.....	45
Slika 4. Relacije kruzera na Jadranu	50
Slika 5. Jadranski itinerar kompanije za kružna putovanja Royal Caribbean	51
Slika 6. Gužva u luci za kružna putovanja u Dubrovniku i prekomjeran turizam u gradu Dubrovniku	55